

KNAPP ÉVA

HISTORIA – ORATIO – EXEGESIS

A 18. századi Bonfini- és Istvánffy-recepció történetéhez

Az elmúlt évtizedekben megélnékült kritikátörténeti kutatások ráirányították a figyelmet a 18. század első kétharmadának kellőképpen fel nem tárt jelenségeire, ezen belül a korábban az említés szintjén vagy úgy sem tárgyalt szerzők életműveire.¹ Az újabban megvizsgált szerzők és művek jelentős része a mértékadó irodalomtörténeti bibliográfiákból is hiányzik.² Az újabb vizsgálatok jelzik, nem tekinthető véletlennek, hogy e szerzők kimaradtak a hagyományos irodalomtörténeti kutatások látóköréből.³ Tevékenységük nem „illett” az elmúlt több mint ötven évben meghatározott tendenciák mentén kijelölt szerzők körébe és az uralkodó irodalomtörténeti koncepciókba. Ennek egyik oka minden valószínűség szerint az, hogy e művek vizsgálata elbizonytalanította, illetve más irányba terelte volna a 18. századi irodalmi folyamatok kutatását.⁴

A feldolgozatlan szerzők közé tartozik Orosz Ferenc pálos szerzetes, a katolikus aszketikus irodalom, a történetírás és a történelem-közvetítés jelentős egyénisége. Életműve

¹ Így például lásd BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971; TARNAI Andor, *Tudomány- és kritikátörténeti kutatások az Irodalomtudományi Intézetben*, Magyar Tudomány, 1971, 580–583; *A magyar kritika évszázadai: Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, írta és összeállította TARNAI Andor, CSETRI Lajos, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1981 (A Magyar Kritika Évszázadai, 1); TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században: Tanulmányok*, Bp., Argumentum Kiadó, 2002 (Irodalomtörténeti Füzetek, 151); *Retorikák a barokk korból*, vál., szerk., zárótanulmány BITSKEY István, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2003; *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas Kiadó, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).

² Hiába keressük például Csete István, Deményi László vagy Orosz Ferenc nevét és életművét a STOLL Béla, VARGA Imre és V. KOVÁCS Sándor szerkesztette kézikönyvben: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972.

³ KNAPP Éva, *Egy ismeretlen irodalomelméleti munka a XVIII. század első feléből: Gyalogi János (?): De eloquentia sacra (1750) = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 227–262; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *A magyar nyelvűség programja a XVIII. századi egyházi irodalomban*, StudLitt, 42(2004), 7–40; KNAPP Éva, *Deményi László retorikai segédletei (1734–1754) = Historia litteraria, i. m.* (1. jegyzet), 250–278; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *A magyarországi neolatin irodalom kutatása a 18. században*, ItK, 110(2006), 233–256.

⁴ Itt utalok – elsősorban – a magyarországi felvilágosodás-kori irodalommal kapcsolatos kutatások egy részére.

teljes egészében hiányzik a régi magyar irodalom történetéből. Fordításai, Kempis Tamás *De imitatione Christi*jének latin nyelvű verses átdolgozása, történeti és rendtörténeti munkái egyaránt elkerülték a kutatás figyelmét.

Munkássága nem, illetve nehezen mérhető össze a 18. századi világi szerzők életművével. Ennek oka egyrészt szoros kötődése a katolikus egyházhoz és azonosulása rendjével, másrészt a szerzetesi elkötelezettségen túlmutató, sajátosan nemzeti szemlélete. Ismeretes, hogy a 18. század közepének vallásosságáról már a két világháború közötti időszakban többen kimutatták, hogy az nem egyszerűen a Habsburg-ház és környezete által alakított, úgynevezett bécsi katolikus barokk kisugárzása,⁵ s éppúgy kötődik a magyar történelem sorsfordulóihoz, mint a magyar szentek és Szűz Mária mint *Patrona Hungariae* kultuszához.⁶ Orosz műveinek egyik része a katolikus vallásos irodalom körébe sorolható, másik része a magyar történelem régi magyar irodalommal érintkező vonulatával áll rokonságban.

A III. Károly király (VI. Károly német-római császár) és Mária Terézia uralkodását jellemző abszolutista törekvések és a – részben a tartós török jelenlét miatt konzerválódott, a török kiűzése előtti mintegy száz évben „nemzetfenntartó”⁷ – magyar nemesi rendi szemlélet közötti feszültség a legkülönbözőbb formákban mutatkozott meg a hazai felvilágosodás kezdeti szakaszában. A Habsburg birodalom hivatali szerkezetének központosító átszervezésével, az állami berendezkedés és irányítás átalakításával az 1750-es évek elejétől felszínre kerülő válságjelenségek együtt hatottak a megváltozott uralkodói egyházpolitika kisugárzásával.⁸ Orosz Ferenc jól érzékelt a 18. század közepének belpolitikai nehézségeit. Történelemszemlélete és munkássága – amit az alábbiakban részletesen bemutatunk – a magyar múlt dicsőséges példáinak felsorakoztatásával egy sajátosan egyéni irodalmi kísérletnek tekinthető a magyarok közötti megbékélés, egy új nemzeti és európai öntudat megteremtésére.

Életpálya, művek

Orosz Ferenc életéről és munkásságáról viszonylag kevés, szórványos és részben megbízhatatlan adat áll a kutatás rendelkezésére.⁹ Ő maga szisztematikusan gyűjtötte a

⁵ Vö. pl. JÁNOSI Gyula, *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*, Pannonhalma, 1935 (Pannonhalmi Füzetek, 17).

⁶ Vö. pl. TUSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Egy történelmi toposz az egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa* = UÓK, *Az egyházi irodalom műfajai...*, i. m., 11–54.

⁷ A magyar nemesi rendi szemlélet 17. századi „nemzetfenntartó” jellege összetevőinek bemutatása további kutatás feladata.

⁸ Vö. Padányi Bíró Márton példáját: TUSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus*, *Történelmi Szemle*, 32(1990), 259–273.

⁹ NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VII, Pest, Ráth Mór, 1860, 273–275; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Bp., Hornyánszky, 1903, 1393–1396; vö. GYERESSY Béla Ágoston, *Boldog magyar pálosok*, kézirat, 1970 körül, II, 261–264; Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, XXI, Wien, Zamorski, 1870, 106–107.

családjára vonatkozó, már a 18. században is csupán töredékesen fellelhető adatokat, melyeket egyik műve jegyzetében „Ex Docum. Liter. fam. Orosz” rövidítéssel hivatkozott.¹⁰ A családtörténeti adatokat rendszeresen beleszötte nyomtatásban megjelent munkái dedikációiba és magukba a művekbe, s ezeket az adatokat folyamatosan bővítette, szükség esetén javította.¹¹ A halálórási évéből és életkorából visszakövetkeztetve 1697-ben¹² Nagyfödémesen született, Pozsony megyei nemesi családban. A család előnevét a csallóközi Balásfalváról kapta. Tanulmányait a nagyszombati jezsuitáknál végezte. Ezt bizonyítja két közvetett adat. 1708 szeptemberében szerepelt a nagyszombati jezsuita diákszínpadon a *Hungaria Tertio Christiana, seu Bela rex* című darabban. Huszonegy társával együtt az ifjak („Ephaebi”) csoportjában lépett fel, neve után a „parvista” megjelölés olvasható. Négy évvel később, 1712 augusztusában ugyanitt részesült az Esterházy Pál által 1675-ben a jezsuita diákok irodalmi teljesítményének ösztönzésére létrehozott alapítványi díjban.¹³ A Fitter Ádám és Csepelényi Ferenc szerzőségéhez egyaránt köthető, *Carolus I.* című iskoladráma¹⁴ előadása után szétosztott jutalmak egyikét a második grammatikai osztály tagjaként harmadmagával ő kapta „ex praeceptis grammaticae”. A kétnyelvű program függelékeként közölt díjazotti névsorban „Franciscus Orosz, Nob. Ung. Nagy-Födémesiensis” megjelöléssel található.¹⁵ 1714. július 27-én belépett a pálos rendbe, ünnepélyes rendi fogadalmát 1715. július 28-án tette le.¹⁶ 1718-tól három évet töltött Rómában, ahol folytatta tanulmányait. Rómában a magyar pálos rendtartomány rendházában élt, s fiatal rendtársaival, Ordódy Istvánnal és Tolnay Miklóssal ők voltak az első 18. századi római magyar pálos növendékek.¹⁷ Római útjának egyik, több mint harminc évvel később feljegyzett, emlékezetes mozzanata volt, amikor kézbe vehette Hunyadi Mátyás piros selyembe kötött, ezüst díszekkel borított, gazdagon illuminált

¹⁰ [KÜKÜLLEI János], *Első Lajos magyar királynak [...] Dolgairúl [...] Rövid Krónika...*, ford. OROSZ Ferenc, Buda, Landerer Ferenc Leopold, 1760, B5r.

¹¹ Így a *Synopsis* (Sopron, A. M. Rennaurin viduae, 1747) című munkában található családtörténeti vonatkozásokat későbbi műveiben, például az *Orationes* (Ginsburgi, 1754, 1756) címűben és a Küküllei-fordításban – *i. m.* (10. jegyzet) – kijavította. Ha a nyomtatásban megjelent Orosz-munkák keretszövegeit a megjelenések időrendjében olvassuk, figyelemmel kísérhető a családtörténet kibővülése.

¹² Egy másik adat szerint 18 éves volt, amikor magára öltötte („indutus”) a rendi öltözetet. Ezt az adatot alapul véve 1696-ban született. *Catalogus Paulinorum ab an. 1647 usque an. Abolitionis 1786*, kézirat, OSZK, Fol. Lat. 2024, 14v.

¹³ *Hungaria Tertio Christiana, seu Bela rex...*, Tyrnaviae, Typis Academicis, (1708), A4v; KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Esterházy Pál és az iskolai színjátszás = Az iskolai színjáték és a népi dramatikusság hagyományok: A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, KILIÁN István, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1993, 19–45, itt: 37.

¹⁴ STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai, I, 1561–1773*, Bp., MTA, 1984, 131–133; vö. VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon: Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*, Bp., Argumentum Kiadó, 2000, 101–102.

¹⁵ *Nomina eorum quos de Republica Literaria bene meritos Munificentissima Liberalitas Celsissimi [...] Principis, Regnique Hungariae Palatini Pauli Estoras de Galantha. Perenni fundatione stabilita in Tyrnaviensi Soc. Jesu Academia anno M.DCC.XII. Die ... Augusti praemijs donavit... = Carolus I. superatis aemulis Hungariae Rex electus...*, Tyrnaviae, Typis Academicis, (1712), C4r. Használt példány: BEKK, Hd 334.

¹⁶ *Catalogus Paulinorum, i. m.* (12. jegyzet), 14v.

¹⁷ KISBÁN Emil, *A magyar pálosrend története, I–II*, Bp., Pálos Kolostor, 1938–1940, II, 77.

breviáriumát a vatikáni könyvtárban. Elképzelése szerint az uralkodó ebből imádkozott magányosan és a pálos szerzetesek körében a budaszentlőrinci kolostorban.¹⁸

1721-ben Nagyszombatban megjelent első munkája *Első Remete Szent Pál Szerzetének Lelki Elmélkedésekre gerjedeztető, és igaz tökéletességre rejtező vezérlő barlangja...* címmel. 1721–1723 között Pécsen élt, s rendtársaival, például Nagy Vincével együtt meghívott szónokként beszédeket mondott a püspöki székesegyházban.¹⁹

A következő évek tartózkodási helyéről biztos adat nem áll rendelkezésre, 1732–1734 között azonban biztosan Máriavölgyben élt. Itt volt a pálos rend magyarországi központja, s a legjelentősebb rendi búcsújáróhely. Orosz itt a subprior („supprior”) tisztséget töltötte be.²⁰ Rendszeresen találkozott a rend előljáróival és folyamatos kapcsolatot tartott a zarándokokkal. Ez a tevékenysége és történeti érdeklődése ösztönözhette a *Liber historicus Ecclesiae Thallensis Thaumaturgae B[eati]ss[i]mae Matris...* című, kiadásra szánt kézirat összeállítására (1733).²¹

Következő szolgálati helye Pápa volt. Itt – Gyéressy Béla közlésével²² ellentétben – nem 1737–1740, hanem 1735–1741 között volt prior.²³ Priorként sokat fáradozott a magyarországi pálos kolostorok rangsorában hetedik helyen álló²⁴ pápai rendház fellendítéséért. A rend régi templomának lebontása után az ő előljárósága alatt épült fel az új pálos templom,²⁵ melynek alapkövét Sajghó Benedek pannonhalmi főapáttal áldatta meg. A pápai konvent gazdálkodására vonatkozó kézirat egyik bejegyzése tanúsítja, hogy Orosz 1736. június 1-jén, majd ugyanezen év december 1-jén ellenőrizte a *Liber rationum conventus Papensis...* adatait; egy a betelt kötet archiválására vonatkozó későbbi bejegyzése 1737. május 3-án kelt.²⁶ Az 1732-től a pápai konvent gondjaira bízott, Veszprém megyei túskevári vikáriátus monostorra szervezését ugyancsak ő végezte.

¹⁸ „...quod ego Romae olim habui gratiam videndi et legendi, actuque exstat et asservatur in Bibliotheca Sacri Palatii Vaticani pro perenni tam praeclari Regis memoria”. Franciscus OROSZ, *Orationes Regum et Principum...*, Ginsburgi, Typis Wageggianis, (1754), 152–154. Azonos lehet: *Breviarium secundum consuetudinem Romanae curiae*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Urb. Lat. 112. Az újabb kötésű, Csapodi Csaba feltételezése szerint egy, a breviáriumban található 1492-es évszám miatt Mátyás által soha nem forgatott, Itáliában maradt korvináról lásd CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Bp., Helikon Kiadó, 1990⁴, 17, 58.

¹⁹ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 32.

²⁰ „R. P. Franciscus Orosz Supprior”. *Diarium Conventus Mariae Thallensis...*, II, [1723–1749], 140, 143, 173 (BEKK, Ab 185); KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), I, 285.

²¹ A kézirat címében lévő kronosztichon az 1733-as évet jelöli, melyben Orosz január első napján kezdte el a mű írását. A kiadási tervre utal a kézirat elején a művet ajánló keretszöveg. Lelőhelye: BEKK, Ab 179. Orosz máriavölgyi működéséhez vö. TŰSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 40, 150, 163, 394, 398.

²² GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 261.

²³ 1735-ben és 1741-ben pápai perjelként írt levelet. KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), I, 202.

²⁴ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 86.

²⁵ A pápai pálos templom felépítésére sokan adakoztak, így például Jósvai Ferenc kassai plébános 1740 szeptemberében. Jósvai Orosz Ferencnek címzett levelében köszönetet mondott a pápai pálosoknak, akiknél nevelkedett, és 100 forintot adományozott a rendház céljaira. KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 316.

²⁶ *Liber rationum conventus Papensis O. S. Pauli primi eremitae [...]* ab Anno 1722 ad A. 1737, 1r, 189v, 212r (BEKK, Ab 189).

Fáradozása eredményeként, 1741. március 13-án a nagyjenő–tüskevári rendházba visszaköltöztek a szerzetesek, s az újjáalapítás hosszú életűnek bizonyult.²⁷

A Kummer László által német nyelven összeállított és Orosz által magyarra fordított máriavölgyi mirakulumoskönyv címlapja szerint 1743 körül a fordító a márianosztrai konventben élt.²⁸ Néhány évvel később, 1747-ben Diósgyőrből adatható a tevékenysége, ahol a monostor szőlőjében présházat építtetett.²⁹ Szinnyei egy másik 1747-es adatot is közölt, amely szerint ebben az évben Orosz a „növendékpapok magistere volt” a márianosztrai konventben.³⁰ Ez az adat minden bizonnyal téves, mivel a pálos rendnek Magyarországon két noviciátusa volt: a régebbi Sopronbánfalván, az újabb, 1738-ban megszervezett Sátoraljaújhelyen működött.³¹ Orosz 1747-ben megjelent *Synopsis* című rendtörténeti munkájának Zichy Ferenc győri püspök által kiadott engedélyében az áll, hogy a szerző a Sopron melletti „Bondorfi” (Wondorf, Sopronbánfalva) konventben élt, ahol noviciusmesterként³² és priorként tevékenykedett.³³

Egy további adat tanúsága szerint 1762. december 2-án 150 forintot ajándékozott a pesti pálos könyvtárnak latin nyelvű tudományos munkák beszerzésére,³⁴ ami jelzi, hogy tisztában volt rendje általános műveltségével és a pálos könyvtárak korabeli állapotával.³⁵ 1767-ben a nagyjenő–tüskevári pálos kolostorban élt, itt készítette el Nicolaus Hanapes (Hanapi) egyik művének *Lelki kintsekkkel rakott tárház...* (Kassa, 1769) címmel megjelentetett fordítását.³⁶ Minden valószínűség szerint innen költözött az idős pálosokat gondozó, tóketerebesi (Terebes, Zemplén megye) kolostorba. 1769-ben innen dátu-

²⁷ Gyéressy adatát nem tudtam ellenőrizni. GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 262.

²⁸ *Puteus aquarum viventium, Cant. c. 4. v. 15. Élő vizek kutya [...]* Melly először 1734-dik esztendőben Németh, az után 1743-dik esztendőben Deák nyelven világosságra ki-bocsáttatott, Most pedig azon I. Remete Sz. Pál Szerzetiben lévő, s Nosztrei Conventben lakozó P. OROSZ Ferenc által a Magyar Nemzetnek kedvéért Magyarra fordítottat, Nagyszombat, Akadémia, 1743. A fordítás kiadására vonatkozó rendi engedély kelte: „Mariae-Thall 30. Januarii 1743”, azaz a fordítás ekkor már készen volt. Használt példányok: OSZK 319.665, 321.580.

²⁹ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 18; GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 262.

³⁰ SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet), 1393.

³¹ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 86.

³² OROSZ, *Synopsis, i. m.* (11. jegyzet), b7r.

³³ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 361.

³⁴ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 161.

³⁵ Vö. KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században: Rekonstrukciós kísérlet*, MKSz, 108(1992), 193–216, 311–328.

³⁶ A fordítás olvasói előszava szerint Orosz az eredeti mű több kiadását ismerte (például: 1530; Tübingen, 1533; Würzburg, 1703). Közülük a magyar fordítás a cikkelyekkel bővített 1726-os augsburgi kiadás alapján 1742-ben Nagyszombatban kiadott latin nyelvű nyomtatványból (Nicolaus HANAPES, *Exempla Biblica...*, Tynaviae, Typ. Acad. S. J., 1742) készült. Nicolaus HANAPES, *Lelki kintsekkkel rakott tárház...*, ford. OROSZ Ferenc, Kassa, Nyomt. Jézus Társasága Akad. bölteivel, 1769, *A kegyes olvasóhoz*.

mozta két kéziratban fennmaradt munkáját,³⁷ s itt halt meg 1771. szeptember 21-én vagy 27-én.³⁸

Orosz Ferenc irodalmi munkásságát már életében számon tartották. Bod Péter például a *Magyar Athenas*ban megemlítette rendtörténetét.³⁹ A 19. század elején Katona István kilenc tételben közölte nyomtatott munkáinak jegyzékét.⁴⁰ Szinnyei József tíz nyomtatványát, s Horányi Elek és Danielik József alapján öt kéziratát tartotta számon.⁴¹ Ugyanakkor a retrospektív nemzeti bibliográfia nevének feltüntetésével mindössze két nyomtatott munkáját tartalmazza.⁴²

A Horányi és Danielik nyomán Szinnyeinél lelőhely nélkül közölt öt kéziratból a címek egyezése alapján három azonosítható példány szerint.⁴³ A Gyéressy Béla által elküldött és tartalmi leírással közölt, szintén öt darab kéziratból a budapesti Egyetemi Könyvtárban négyet lehetett azonosítani.⁴⁴ A leírások arra utalnak, hogy a Szinnyeinél *Regulae Principum* címmel említett kézirat azonos lehet a Gyéressynél „szentatyák válogatott beszédei (Apophtegmata, Miscellanea, Regulae principium...)”-ként említett munkával.⁴⁵ A mindkettőjük által „Meditationes pro singulis anni diebus” címmel jelzett kézirat jelenleg nem található: az azonos cím valószínűsíti, hogy egy korábbi pontatlan adat átvételéről van szó.⁴⁶ Az azonosított kéziratokhoz tartozik ötödikként a kiadásra szánt máriavölgyi *Liber historicus...*, amely ugyancsak a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található.⁴⁷

³⁷ [OROSZ Ferenc], *Selectiora Doctorum olim Sapientissimorumque virorum, tam Gentilium quam Christianorum Apophthegmata...*, (Terebes, 1769), kézirat, BEKK, G 153; Uő, *Miscellanea Variarum Sententiarum...*, (Terebes, 1769), kézirat, BEKK, A 66.

³⁸ 1771. szeptember 21.: SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet), 1393; 1771. szeptember 27.: GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 264; Gyéressy adata valószínűleg téves, a *Catalogus Paulinorum, i. m.* (12. jegyzet), 14v. szerint szeptember 21-én halt meg. Itt jegyzem meg, hogy Oroszról írt lexikoncímszavában SZ[ELESTEI] N[AGY] L[ászló] Szinnyei több tekintetben kritikával kezelendő adatait vette át: *Orosz Ferenc = Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, II, 1519.

³⁹ BOD Péter, *Magyar Athenas...*, Szeben, 1766 [Sárdi Sámuel, 1767], 203.

⁴⁰ Stephanus KATONA, *Historia critica Regum Hungariae stirpis Austriacae...*, Tomulus 20, ordine XXXIX, 1740–1780, Budae, Typ. Universitatis, 1809, 986–987.

⁴¹ SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet), 1393–1396; vö. KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 361–362.

⁴² PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I–IV, Bp., 1888–1892; *Pótlások, 1701–1800*, V–VIII, Bp., 1971–1991 (a továbbiakban: PETRIK).

⁴³ OROSZ, *Selectiora, i. m.* (37. jegyzet); OROSZ, *Miscellanea, i. m.* (37. jegyzet); Thomae a KEMPIS Canonici Regularis Ordinis Sancti Augustini *De imitatione Christi Libri Quatuor*, quorum primos tres versu Elegiaco, quartum Rhythmico simpliciter expressit Frater Franciscus OROSZ Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae Praesbyter Professus..., h. n., é. n., kézirat, BEKK, A 35; SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet), 1396.

⁴⁴ OROSZ, *Selectiora, i. m.* (37. jegyzet); OROSZ, *Miscellanea, i. m.* (37. jegyzet); KEMPIS–OROSZ, *i. m.* (43. jegyzet); Franciscus OROSZ, *Selectiores Sententiae e L. Annaei Senecae Operibus a Justo Lipsio emendatis, et scholiis illustratis, excerptae*, h. n., é. n., kézirat, BEKK, F 17/5; GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 264.

⁴⁵ GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 264; OROSZ, *Selectiora, i. m.* (37. jegyzet).

⁴⁶ Gyéressy szerint Orosz Ferenc kéziratai kivétel nélkül a budapesti Egyetemi Könyvtárban találhatóak; itt azonban ilyen főcímen, illetve Orosz neve alatt ilyen címen nincs kézirat.

⁴⁷ Franciscus OROSZ, *Liber historicus Ecclesiae Thallensis Thaumaturgae B[eati]ss[i]mae Matris...*, [Máriavölgy], 1733, kézirat, BEKK, Ab 179. Itt jegyzem meg, hogy a Kisbán Emil által Orosz Ferenc kéziratának tartott „Diarium ven. Conventus M. Thallensis”-be Orosz hivatalból jegyzett be adatokat máriavölgyi működé-

Orosz kéziratos műveinek közös jellemzője, hogy szoros értelemben egyik sem tekinthető önálló alkotásnak. Ide tartozik Kempis Tamás *De imitatione Christi libri quatuor*jának verses átdolgozása, a *Selectiora Doctorum [...] Apophthegmata...* című összeállítás, a *Selectiores Sententiae e L. Annaei Senecae Operibus...* Seneca-kompendium és a *Miscellanea Variarum Sententiarum...* című gyűjtemény, amely 164 szentenciát és ezek magyarozatát tartalmazza Jézus Sirák fia könyvéből.⁴⁸ A már említett *Liber historicus...* a máriavölgyi kegyhely történetét dolgozza fel és összegzi az 1733-ig történt csodás gyógyulásokat.

A nyomtatott munkák 1721–1785 között láttak napvilágot.⁴⁹ A művek nagyobb része fordítás magyar nyelvre. A nevének feltüntetése nélkül megjelent első munka címe *Első Remete Szent Pál Szerzetének Lelki Elmélkedésekre gerjedeztető, és igaz tökéletességre rejtve vezérlő barlangja...*, melyet a Buda töröktől való visszavívásakor elesett Apponyi Miklós özvegye, Pongrácz Eszter⁵⁰ kérésére fordított.⁵¹ Kummer László máriavölgyi mirákulumos könyvének fordítása a retrospektív nemzeti bibliográfia szerint 1742-ben, 1743-ban és 1748-ban jelent meg Nagyszombatban.⁵² A tévesen Jankovich Gellért, másutt Orosz Ferenc művének tartott, Kisbán Emil szerint Jeney Márton által készített⁵³ sasvári mirákulumos könyvet (*Magyar Országának Jeles tündökléssel Fel-tetszett Uj Csillaga...*) szintén Orosz fordította. Ez a fordítás 1748. február 16-án kapta meg a ki nyomtatásra vonatkozó rendi engedélyt, de csak három évvel később, 1751-ben jelent meg, ugyancsak Nagyszombatban.⁵⁴ A Szent Jeromos-féle Remete Szent Pál életrajz

se során. A három kötet nem tekinthető az ő kéziratának. KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 361; lásd még 20. jegyzet.

⁴⁸ A befejező mondat szerint: „Expliciunt Ecclesiastici seu Sirciacidis sententiae selectiores expositionibus illustratae, numero 164.” OROSZ, *Miscellanea*, *i. m.* (37. jegyzet), 136. – Orosz Justus Lipsius *Flores Senecae* című munkájából készített kéziratos Seneca-kivonatára Eckhardt Sándor hívta fel Turóczy-Trostler József figyelmét. Turóczy-Trostler téves megjegyzése szerint a kivonat a 18. század elején készült. TURÓCZY-TROSTLER József, *Keresztény Seneca: Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből* = Uő, *Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok*, II, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, 156–218; itt: 181, 35. jegyzet.

⁴⁹ Vö. KNAPP Éva, *Et tu Hungaria cum Paulinis crescis [...]: Kiállítás a pálos rend történetéről a budapesti Egyetemi Könyvtárban*, 2006. október 17.–december 22., Bp., Egyetemi Könyvtár, 2006.

⁵⁰ Ismeretes, hogy Pongrácz Eszter az általa összegyűjtött imádságokat kötetté szerkesztve *Igaz isteni szeretetek harmattayából nevedett, drága kövekkel ki-rakott arany korona...* címmel adta ki. A népszerű könyvnek több mint negyven kiadása jelent meg a 20. század elejéig.

⁵¹ Nagyszombat, Académia bőtüivel Gaál Friderik által, 1721; PETRIK IV, 90. Használt példány: BEK, Ad 4r 1049. A műből a Katona, Szinnyei és Kisbán által jelzett nagyszombati 1755-ös kiadás sem Petriknél, sem az átvizsgált könyvtári állományokban nem található meg. Vö. KATONA, *i. m.* (40. jegyzet); SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet); KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 362, 193. jegyzet.

⁵² *Puteus aquarum viventium. Cant. c. 4. v. 15. Élő vizek kutya...*; PETRIK V, 279; II, 518; VII, 287; III, 158. Használt példány: BEK, Ac 1026. – Vö. még TÜSKÉS, *i. m.* (21. jegyzet), 392–393. 1742-es magyar nyelvű kiadás nem létezik, mivel az a kötet, melyet ezzel a kiadási évvel katalogizáltak az OSZK-ban, valójában – a címlap megjelenési adatával egyezően – 1743-ban látott napvilágot (a kötetben a rendi engedély is 1743-ban kelt). A kötet jelzete: OSZK 319.665.

⁵³ KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 361.

⁵⁴ A2r; PETRIK II, 944; IV, 53. Használt példány: BEK 144.131. Az OSZK katalógusa szerint e fordítás 1767-ben is megjelent; a kötetet azonban nem tudtam megvizsgálni, mert lappang. Jelzete: OSZK 801.439.

Matthias Fuhrmann által rézmetszetekkel díszített és sajtó alá rendezett kiadásának (*Decus solitudinis...*) fordítása 1754-ben, szintén Nagyszombatban jelent meg.⁵⁵ Az utóbbi mű egy részének, Remete Szent Pál életrajzának az átszerkesztett, latin nyelvű kivonatos változata már több mint egy évtizeddel Orosz halála után, 1785-ben látott napvilágot.⁵⁶ Kollenicz András 1729-ben Pozsonyban megjelent latin nyelvű művét *Vita moriens vagy-is Haldokló élet...* (Pest, 1758), Nicolaus Hanapus (Hanapes, Hanapi) munkáját pedig *Lelki kintsekkkel rakott tárház...* (Kassa, 1769) címmel fordította magyarra.⁵⁷

E jórészt az egyházi irodalom körébe tartozó munkákon kívül további három, történeti tárgyú mű fűződik Orosz nevéhez. A latin nyelvű *Synopsis* a pálos rend történetét összegezti, s liber gradualisként is többször megjelent⁵⁸ (Sopron, 1747; Buda, 1751).⁵⁹ Orosz magyarra fordította Küküllei János Nagy (I.) Lajos királyról szóló krónikáját (1760).⁶⁰ A harmadik történeti mű *Orationes Regum et Principum magni Regni Hungariae...* (Ginsburgi, 1754, 1756) címmel, más nyomtatványainál nagyobb terjedelemben (663 lap

Kisbán szerint létezik nagyszombati, 1755-ben megjelent kiadása is. KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 361, 188. jegyzet.

⁵⁵ *Egyedülvalóságának ékessége...*; PETRIK II, 120, 279. A korábban használt, jelenleg lappangó példány: BEK, Ac 1054. A műből a Katona és Szinnyei által jelzett nagyszombati 1757-es kiadás sem Petriknél, sem az átvizsgált könyvtári állományokban nem található meg. Vö. KATONA, *i. m.* (40. jegyzet); SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet).

⁵⁶ HIERONYMUS, *Vita et obitus S. Pauli primi eremita. Adjectis ex Bollando, Furmanno, Oroszio etc. ...*, Quinque-Ecclesiis, typis Joan. Jos. Engel, [1785]; PETRIK II, 120; vö. PETRIK VI, 332. Használt példány: OSZK 316.984. – Az összeállítás valószínűleg Lethenyi János nevéhez köthető, aki 1786-ban a pécsi püspöknek, Eszterházy Pálnak ajánlotta az *Első Remete Szent Pálnak Szent Hieronymus irásából, többnyire ugyan ezen Szent Atyának tulajdon szavaival, magyar versekbe ösze szedett élete* (Pécs, Engel János, 1786) című versezetét.

⁵⁷ PETRIK II, 433. Használt példány: BEK, Ad 3393. PETRIK II, 60. Használt példány: BEK 04931. Valószínűleg a Kollenicz-mű fordításával lehet azonos a Katona, Szinnyei és Kisbán által „Keresztényi tökéletes halálra készült élet. Pozsony 1758” címmel leírt munka, mely sem Petriknél, sem az átvizsgált könyvtári állományokban nem található meg – annak ellenére, hogy mind Katona, mind Szinnyei külön tételben írta le a Kollenicz-fordítást *Vita moriens vagy-is haldokló élet* címmel. Vö. KATONA, *i. m.* (40. jegyzet); SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet). Föltehetően tévesen adták meg a nyomdahelyet.

⁵⁸ Liber gradualis felhasználásai az 1747-es nyomtatványnak: 1748 (OSZK 317.492, 317.496, 317.491); 1754 (OSZK 317.502).

⁵⁹ PETRIK II, 944; V, 367. Használt példány: BEK, Ac 838. Vö. még CS[ELE] L[ajos], *Régi soproni írók*, Soproni Szemle, 12(1958), 283–284.

⁶⁰ *Első Lajos magyar királynak dicsőséges országglásárul, és élete fogytáig viselt dolgairul [...] Rövid Krónika...*, Buda, Landerer Ferenc Leopold, 1760; PETRIK II, 527. Használt példány: BEK, Gb 885. A Szinnyei által jelzett kassai 1731-es kiadás sem Petriknél, sem az átvizsgált könyvtári állományokban nem található meg. Vö. SZINNYEI, *i. m.* (9. jegyzet). Orosz Küküllei-fordításának alapja az 1488-ban két kiadásban megjelent Thuróczy Krónika megfelelő része volt: „Intés. Ennek az Authornak Krónikája, Turóczy János Magyar-Írónak Krónikájával együtt Deák nyelven az Elöl-Járók engedelmébül 1488-dik Esztendőben vala Bruna és Augusta Városában ki-nyomtatattva, és csak most fordított Magyarra.” *I. m.*, 100. Orosz Küküllei-fordítását STOLL-VARGA-V. KOVÁCS, *i. m.* (2. jegyzet) nem ismeri, vö. itt: 182. Az Orosz-féle, 1760-ban megjelent első fordítást említik: BÉKÉSI Emil, *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában (1301–1458)*, Katholikus Szemle, 13(1899), 573–595, 761–820, itt: 764; Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája, ford. GERÉB László, bev. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Bp., Magyar Helikon, 1960, 113.

+ 8 levél mutató), két kiadásban jelent meg. Ez az összeállítás, mellyel a továbbiakban részletesen foglalkozom, a magyar történelem alakulását kíséri nyomon Attila uralkodásától 1598-ig.⁶¹

A nyomtatvány sajátosságai

Orosz Ferenc élete utolsó harmadának elején, ötvenedik életévének betöltése után juttott el a magyar történelem sajátos módszerű bemutatásának gondolatához. A kötet hosszú barokk címe bővelkedik a tartalmat reprezentáló információkban: *Orationes Regum et Principum magni Regni Hungariae Ab Atilae primi Hunnorum Regis temporibus, usque Annum Christi 1598 inclusive; nec non exterorum Principum: Pontificum scilicet, Imperatorum, Regum, Procerum, Legatorum, aliarumque insignium Personarum: Quomodolibet, Seu in secundis, seu adversis fortunae casibus, Bellique ac Pacis Circumstantiis, ad Hungarosque, vel de iis occasionaliter dictae. Ex celeberrimis rerum Hungaricarum chronologis collectae, Et exegesibus historicis illustratae...* A cím egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a munka nem egyháztörténeti,⁶² hanem világi, elsősorban magyar történeti mű, melyben a történelemformáló magyar királyok és hercegek mellett beszédekben (orationes) szólnak meg a magyar történelemmel kapcsolatba került külföldi (exterus) neves személyek, így – többek között – pápák, császárok és királyok is. A címből megtudjuk azt is, hogy a magyar történelemmel kapcsolatos, időrendben összegyűjtött (collectus) beszédek történeti magyarázatok (exegesis) kísérik. Eszerint a szerző tevékenysége beszédek kiválasztásából és azok magyarázatából állt, azaz Orosz nem önálló művet írt, hanem csupán kiválogatta a beszédek és megmagyarázta ezek elhangzásának körülményeit.

A nyomtatványnak két, jól elkülöníthető kiadása ismert. Az első 1754-ben Orosz, a második 1756-ban Orosius szerzői névalakkal jelent meg. A két kiadást a retrospektív nemzeti bibliográfia megfelelő kötetei nem választották szét egyértelműen. Petrik Géza az „Orationes” címnél írta le a nyomtatványt, s Orosz nevével egyáltalán nem utalt erre a munkájára. Petrik tartalmilag is feltárta a gyűjteményt, amikor megadta a kötetben található beszédek címét, majd a leírás végén megjegyezte: „Kétféle címlappal jelent meg: az egyik a szerző Orosznak, a másikon Orosiusnak van írva.”⁶³ A két kiadás nem különül

⁶¹ Petrik kétféle címlappal egy kiadást említ: PETRIK II, 934–936. Használt példány: BEK, Ha 1218. Orosz történeti munkáinak megjelenését kivétel nélkül rokonai tették lehetővé. A *Synopsist* és az *Orationest* nagybátyja, Orosz Pál ansariai címzetes püspök, veszprémi kanonok mecénálta. Az ő halála után a Küküllői-krónika fordításának megjelentetésére unokaöccse, Balásfalvi Orosz József, „Mária Terézia hadában lévő Károly austriai főherceg és királyi fejedelem gyalog magyar regimentje vicze-obestere” adott pénzt.

⁶² Feltehetően az orationes kifejezés és a felületes, egyben a szerző életműve iránti elfogult megítélés miatt vélte tévesen egyrészt Kisbán Emil – KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), II, 362 –, másrészt Gyéressy Béla, hogy a nyomtatvány Orosz „szónoki beszédeinek gyűjteménye”, mely a szintén téves „Köszeg” nyomdahelyen jelent meg: GYÉRESSY, *i. m.* (9. jegyzet), 264.

⁶³ PETRIK II, 934–936.

el a *Régi magyar könyvtár III/XVIII. század* első kötetében sem.⁶⁴ A nyomtatvány itt ugyan megfelelő helyre került, de csak az „Orosius” név alatt található meg. Az Orosius alaknál nincs utalás Orosz Ferencre, s a két évvel korábban, Orosz névalakkal megjelent kiadást írták le „Orosius, Franciscus” alatt. A bibliográfiai tétel megjegyzéséből ugyan nem hiányzik a hivatkozás Petrikre és Szinnyeire, a leírás ennek ellenére hibás. Mindez azért is különös, mivel az Országos Széchényi Könyvtár állományában és annak olvasói cédulakatalógusában mindkét kiadás⁶⁵ megtalálható önálló, pontos címleírással, s az Orosius, Franciscus névalaknál utalás is van Orosz Ferencre.

A két kiadást nem csupán a kétféle névalak⁶⁶ használata különíti el. A címlapon a szerző neve és titulusai alatt némileg eltérő a hivatkozás a szabad művészetek augsburgi Ferenc Császári Akadémiájára.⁶⁷

1754: *Negotium à Caesareo Franciscea AA. LL. Academia erectum in lucem edidit, et prostat Vindebonae, Augustae Vind. et in aliis locis.*

1756: *Negotium Caesareo Franciscae AA. LL. Academiae erectum in lucem edidit, et prostat Vindebonae, Augustae Vind. et in aliis locis.*

További eltérés a kiadások között, hogy 1756-ban az A3–A4 levél között egy jelzés nélküli levélen megjelent az „Approbatio Censoris” szövege.⁶⁸ Ez a korábbi kiadásban nem található. Az approbatio után az „Augustae Vindelic. 1756.” dátumból arra lehet következtetni, hogy a címlapkiadásnak minősülő második kiadás megjelentetésére a cenzori engedély hiánya miatt kerülhetett sor. A két év különbséggel forgalomba hozott két kiadás között a szöveg és a szedés tekintetében nincs különbség, s a keretszövegek is azonosak. 1756-ban mindössze két új, üres verzójú levelet (újraszedett címlével és

⁶⁴ *Régi magyar könyvtár III/XVIII. század: Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai*, I, 1712–1760, összeáll. DÖRNYEI Sándor, SZÁVULY Mária, Bp., OSZK, 2005, [nr.] 1211, 242.

⁶⁵ Használt példányok jelzetei: OSZK 1754 – 217.949; 1756 – 213.875; BEK 1754 – Ha 1218. Utóbbit 1773-ban, viszonylag későn jegyezték be a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárának katalógusába (címlapon tulajdonosi bejegyzés: „Inscriptus Catal. Libr. Bibl. Collegii Tyrn. S. I. 1773”).

⁶⁶ Latin nyelvű műveknél a 18. században is bevett szokás volt a szerző nevének latinosított formában való használata. Orosz Ferenc esetében – a mű keretszövegeinek tanúsága szerint – ezt elősegítette a tudatos hivatkozás két neves „Orosius”-ra, a 16. század végén élt Livius Vitalis Orosiusra (dedikáció), valamint a Szent Ágoston és Szent Jeromos kortárs Paulus Orosiusra (ad lectorem).

⁶⁷ Ismeretes, hogy Augsburgban az 1720-as évektől a művészeti akadémiai törekvések háttérben a művészek érdekvédelmi törekvései húzódtak meg. A Ferenc Császári Akadémia nem sokkal alapítása után, 1755-től ifjabb Johann Daniel Herz rézmetsző és tézislap-kiadó révén átalakult, s felvette a Verlag der Kaiserlich Französischen Akademie nevet. Az Akadémia felbomlása, 1790 után Akademische Kunsthandlung néven tevékenykedett tovább. A szabad művészetek Ferenc Császári Akadémiájához vö. Paul von STETTEN, *Erläuterungen der in Kupfer gestochenen Vorstellungen, aus der Geschichte der Reichsstadt Augsburg*, Augsburg, Conrad Heinrich Stage, 1765.

⁶⁸ „Approbatio Censoris. Praeclarum hoc Opus, cui Titulus est: Orationes regum et Principum Regni Hungariae etc. non solum Fidei Orthodoxae bonisve moribus nihil continet contrarium, sed mirabile amplissimarum rerum compendium, fidelitate, peritia exornatum, publicae utilitati, plurimorum aedificationi, Orbisque Hungarici splendori honorique accomodatissimum. Lucem proin publicam ad Clarissimi Authoris famam immortalam aspiat. Augustae Vindelic. 1756. Franciscus Josephus Handl etc. etc.”

approbatio censoris) kellett kiszedni és hozzáköttni a már korábban kinyomtatott kötet íveihez.

A nyomtatvány további érdekessége, hogy ez Orosz Ferenc egyetlen olyan munkája, amely nem magyarországi nyomdahelyen, hanem a bajorországi Günzburgban (Ginsburgi, Ginzburgi, Ginsburgi ad Danubium, Günzburg an der Donau)⁶⁹ jelent meg. Orosz töredékesen rekonstruálható életútjából és munkáiból nem rekonstruálható, hogyan esett a választás egy Magyarországtól viszonylag távoli nyomdahelyre.⁷⁰ A nyomdaválasztást magyarázó családi kapcsolatra, személyes ismeretségre, Orosz esetleges dél-németországi tartózkodására vagy pálos rendi közvetítésre egyelőre nincs adat, s a nyomdász személye sem indokolja a távoli megjelentetést. Valószínű, hogy a szabad művészetek augsburgi székhelyű Ferenc Császári Akadémiája révén esett a választás a günzburgi Wagegg nyomdára. Ez az akadémia valamiképpen elősegíthette a munka kinyomtatását („Negotium à Caesareo Francisca AA. LL. Academia erectum in lucem edidit...”) és támogatta a nyomtatvány bécsi, augsburgi és további helyeken való terjesztését („...et prostat Vindebonae, Augustae Vind. et in aliis locis.”).⁷¹ A több generáción keresztül működő günzburgi Wagegg nyomda vezetője az 1750-es években Johann Christoph Wagegg volt, aki használta az akadémiai nyomdász megnevezést,⁷² és más olyan nyomtatványt is megjelentetett, melynek kiadója a szabad művészetek augsburgi Ferenc Császári Akadémiája volt.⁷³

A két kiadásnak több példánya maradt fenn Magyarországon, s a munka nem hiányzik a nagy német és osztrák könyvtárak katalógusaiból sem.⁷⁴ A bajorországi megjelentetés az ajánlás egyik megjegyzésével együtt arra figyelmeztet, hogy az összeállítással nem csupán a magyarországi olvasók történelmi tudását kívánták bővíteni és formálni a magyar történelemtől kialakított szemléletet, hanem a kötet külföldi használatra is készült.

⁶⁹ A nyomdahely és a nyomdász azonosításában nyújtott önzetlen segítségért Borsa Gedeonnak mondok köszönetet.

⁷⁰ A pálos rend németországi kolostorainak felsorolását lásd KISBÁN, *i. m.* (17. jegyzet), I, 329.

⁷¹ A továbbiakban az első kiadás szövegére utalok. Franciscus OROSZ, *Orationes Regum et Principum...*, Ginsburgi, Typis Wageggianis, (1754), címlap: A2r.

⁷² Például a következő nyomtatvány címlapján: *Kurzgefaßte Nachricht von der akademischen Cadettenschule*, Günzburg, gedruckt bey Joh. Christoph Wagegg akademischen Buchdrucker, 1758.

⁷³ Így például: *Reisend- und correspondierende Pallas...*, hrsg. von d. Kayserl. Franciscischen Academie Freyer Künsten in Augspurg, I(1755), Günzburg, Wagegg.

⁷⁴ Így például a Bayerische Staatsbibliothek hibás címléírású példányának (téves megjelenési adatok: „Coloniam 1656”) jelzete: Austr. 3456; az Österreichische Nationalbibliothek példányának jelzete: 49.Y.28. A kompendium viszonylag nagy példányszámban jelenhetett meg, mivel a hazai (pl. 2006. május, Központi Antikvárium) és a külföldi (pl. 2007, Reiss & Sohn, Nr. 3276) antikvár kínálatban folyamatosan fellelhető. A nagy nyolcadrés formátumú nyomtatvány első kiadásának a szerkezete és terjedelme a következő: A1r: szennycímlap a rövid *Orationes Regum et Principum magni regni Hungariae* címmel; A1v: üres; A2r: címlap; A2v: üres; A3r–B2r: dedikáció; B2v: pálos rendi facultas; B3r–B7v: *Ad lectorem*, B8r [= 31. p.]–Tt4r [= 663. p.]: a 84 oratio és magyarázatának szövege; Tt4v: üres; Tt5r–Tt8v, Uu1r–Uu4r: Index; Uu4v: üres. Az 1756-ban megjelent második (címlap)kiadás mindössze egyetlen számozatlan levéllel bővebb, melyen az augsburgi approbatio censoris olvasható.

A keretszövegek

Az *Orationes* keretszövegei a kora újkori nyomtatványok szokásos elrendezésének megfelelően a kötet elején, illetve a mű végén található meg. A dedikációt követi a pálos rend előljárójának engedélye a kötet kinyomtatására, majd az *Ad lectorem* szövege olvasható. A kötetet az *Index Oratorum omnium hoc Opere contentarum* című tartalommutató zárja. Az index pontosan reprodukálja a szövegek kötetbeli sorrendjét, feltünteti a címeket és a beszédek kezdő lapszámát.

A dedikáció címzettje a szerző nagybátyja, Orosz Pál, választott ansariai püspök, a veszprémi székesegyház nagyprépostja és kanonokja, a hétszemélyes királyi tábla bírója.⁷⁵ A választást Orosz azzal indokolja, hogy ősei fegyverrel („armis”) harcoltak Magyarorszáért és az ország címerében lévő római kettős keresztért.⁷⁶ A dedikáció végén találkozunk először a családnév latinositott változatának névrokonságot hangsúlyozó felhasználásával: Orosz idézi Livius Vitalis Orosius, spoletói grammatikus Marcus Antonius Bonciarius (Marco Antonio Bonciari) perugiai humanistától (aki Orosz Pálhoz hasonlóan kanonok és perugiai prépost volt) 1590-ben kapott levelének záróformuláját.

A dedikációban Orosz választékosan megszerkesztett körmondatokban szólítja meg nagybátyját. Először a történelem jelentős eseményeinek és alakítóinak általános ismertségére hivatkozik, majd többszörös tagadást használva megerősíti a vélekedést, hogy a nagy emberek viselt dolgainak megismertetésére és a feledés távoltartására a könyvek kiadása a legjobb módszer. Felemlegeti a dicső magyarokat, a magyarság annaleseit, majd tekintélyi hivatkozásokkal (Titus Livius, Marcus Tullius Cicero, Quintus Curtius Rufus, Publius Ovidius Naso, Caius Plinius Caecilius Secundus, Quintus Aurelius Symmachus, Antonio Bonfini, Istvánffy Miklós) kísérve mondanivalóját kifejti, hogy a követendő magyar történelmi példák (exempla) a Patria és a Christiana Reipublica mindenkorai segítói, mivel biztosítékul szolgálnak a magyar név halhatatlanságához („ad Hungarici Nominis immortalitatem”). A háborúban és békében egyaránt hőszéként viselkedő nagy magyarokat – Orosz kifejezésével – méltán lehet „magna Belli fulminá”-nak és „Christianae ditiones Clypeos”-nak nevezni.

⁷⁵ *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), A4r–B2r; Orosz Pál 1711-ben sárvári plébános, majd pápóci prior, Vas vármegye alesperese, később a szombathelyi káptalan prépostja. Veszprémi nagyprépostként 1746-ban lett címzetes ansariai püspök. 1756. március 27-én, 78 éves korában halt meg. Egyetlen magyar nyelvű halotti beszéd ismert tőle, melyet Ebergényi László fölött mondott 1724-ben a soproni ferences templomban. OROSZ Pál, *Timor Dei. Az az e tündér világ [...] Ebergényi László [...] halotti temetésének szomorú exequiain [...] praedikállotta...*, Pozsony, Royer J. P., 1724; PETRIK II, 945. Használt példány: OSZK, RMK III, 4762:2 (coll. 16).

⁷⁶ E jelben hadakozó közös őseik: Paulus Orosz, aki 1530-ban I. Ferdinánd hadvezére volt; Gabriel Orosz, aki 1552-ben Istvánffy tanúsága szerint Egerben harcolt a török ellen, és Andreas Orosz, aki – szintén Istvánffy szerint – Pálffy Miklóssal 1595-ben Esztergom Vizivárosért, majd Vácért küzdött a török ellen. Orosz hivatkozásai kivétel nélkül pontosak.

Hangsúlyozza, hogy műve kompendium, melynek fő célja, hogy tükörként szolgáljon a történelmi alakok példájának követéséhez (imitatio). Ovidiust idézve⁷⁷ hazaszeretetére hivatkozik, mely arra ösztönözte, hogy Bonfini és Istvánffy történelmi műveiből válogasson („excerpsi”), és anyagát időrendbe rendezve megmagyarázza (exegesis historica) azt. A válogatás elsődleges szempontja, hogy politikai és jogi téren használjon a „Reipublica Hungarica” ügyének. A mű „compendiosa manifestatio seu expositio”, melynek célja, hogy tudósítsa a történelmi igazságról („veritates Historicae informat”), mégpedig nemcsak Magyarországon, hanem a világ minden táján („nec in Hungaria, sed in aliis quoque Orbis partibus”).

A dedikáció elővételezi azokat az országot féltő, annak jelenére vonatkozó gondolatokat, melyek elmélyülnek a kompendiumban. Orosz hivatkozási stratégiája is körvonalazódik: a történetírás és az irodalom antik tekintélyein, a középkori (Alanus ab Insulis, Johannes Chrysostomus), valamint humanista szerzőkön kívül, velük egyenrangúan idézi a pálos rendi (Gregorius Coelius Pannonius) és a magyar világi történetírókat.

A dedikációt követi a rendi facultas.⁷⁸ Bár ez is szokványos, mégis figyelemre méltó az a pontosság, mellyel saját írói tevékenységét Orosz a „collectae” és „Exegesibus Historicis illustratae” kifejezésekkel illette. A közlési engedélyt a következő megjegyzés beiktatásával adták meg: „quantum in nobis est, ut servatis servandis imprimatur” (amennyiben tőlünk függ, betartva a betartandókat, kinyomtatható). Az utóbbi kitétel minden valószínűség szerint az „opusculum” elgondolkodtató tartalmára és körültekintő értelmezésére hívta fel a figyelmet.

Az *Ad lectorem*⁷⁹ – műfajának megfelelően – a mindenkori olvasóközönséghez fordulva adja meg a mű értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges információkat. Ez a rész – némileg rendhagyó módon – folytatni látszik a dedikáció gondolatait: Orosz itt a tudomány hasznosságát (utilitas Litterae) vallva ajánlja az olvasónak „oratorio-historicum”-nak nevezett munkáját. A jeles magyar történetírókként bemutatott Bonfini és Istvánffy munkájából kiválogatott, különféle történelmi helyzetekhez kapcsolódó oratóiókról megtudjuk, hogy azok többségét „pro ampliore Inclytiae gentis Hungariae gloria” „mondták el”.⁸⁰ A beszédek „szónokai” sokfélék: van közöttük „rex, princeps, gubernator, proceres, legatus, politicus, miles, bellidux, historicus, orator, magister, civis”, s a különféle helyzetekben, eltérő időben elmondott beszédek Orosz egyaránt hasznosnak

⁷⁷ „Nescio qua Natale solum dulcedine cunctos / Ducit, et in memore non sinit esse sui” Ovid. I. Pont. 4, 35–36. – Az idézet magyarországi közkelettségéhez és különféle kontextusokban történő használatához lásd KNAPP Éva, „A Lói Tanács Zabolázója” *Első kötés: Berei Farkas András vándorköltő élete és munkássága (1770–1832)*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007, 98, 113–114 (481–484. jegyzet), 105–106, 116 (561–563. jegyzet).

⁷⁸ *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), B2v. – Két pálos rendi teológus olvasta át a kéziratot és javasolta annak kiadását. A Máriavölgyben 1754. október 6-án kelt facultas aláírója Franciscus Rosa, a pálos rend prior generalisa és Augustinus Zimich, a prior generális titkára.

⁷⁹ *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), B3r–B7v.

⁸⁰ Részletesen megmagyarázza, kiket ért nevezetes személyeken: elsősorban a királyokat és hercegeket, valamint a régi magyar nemességet, „praeter Primatem, et Eszterhazium Kis-Martoniensem, nostra aetate ad haec dignitatem erectos, qui tamen non Hungariae, sed S. Rom. I. sunt Principes.”

véli. Ugyanakkor szabadkozik a válogatás egyenetlensége miatt; azt állítja, hogy több jeles történeti alaktól nem talált beszédet forrásaiban.⁸¹ Az így kirajzolódó történetek, a beszédekben megjelenő események Orosz szerint példázatok (exemplum), s a jelen számára magának a történelemnek is példázattá kell válnia.

A gyűjtemény összeállításához Orosz elmondása szerint két mű adott közvetlen ösztönzést. Az egyik Johann Christian Lünig különféle szerzők műveiből szerkesztett, *Literas Procerum Europae* című munkája, mely Lipcsében jelent meg 1712-ben. A másik Hunyadi Mátyás király leveleinek a kassai jezsuiták által létrehozott kiadása.

Az előszó végén Orosz összefoglalja munkája célját. Egyrészt utal az olvasó értelmes, szabad emberhez illő gondolkodásmódjára (ingenuitas),⁸² másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a veretes latinságú, elegáns stílusú oratók alkalmasak a gyönyörködtetésre, s a magyarázatok feladata a történeti háttér megvilágítása. Véleménye szerint végső soron mindegyik oratio az „ad gloriae immortalitatem incitamenta”-gondolathoz vezet el az olvasót.⁸³ Ezen túlmenően a beszédek színpadi akciókként is felfoghatók és élvezhetők („dum velut in theatrum spectante proponuntur”), s alkalmasak a concordia és a béke vágyának Magyarországon kívüli, egyetemes megerősítésére,⁸⁴ mivel „nulla enim salus bello, pacem deposcimus omnes”.

Az előszó hivatkozási technikája megismétli a dedikációét. A tekintélyi és szöveges utalások köre kiterjed az antik és humanista történetírókra, bölcselőkre (például Proclus, Lucius Annaeus Seneca, Marcus Tullius Cicero, Caius Sallustius Crispus, Petrus Blesensis, Erasmus), s itt sem hiányzik a hivatkozás a jeles „névokon”-ra, a Szent Ágostont és Szent Jeromost személyesen ismerő, magával ragadó stílusú, 4–5. századi történetíróra, Paulus Orosiusra. Ismeretes, hogy Paulus Orosius Bonfini egyik forrása volt, s többszöri említése révén Orosz tudatosan irányította „értő” olvasói figyelmét.⁸⁵

A második kiadás 1756-ban Augsburgban kelt cenzori engedélye⁸⁶ valószínűleg pótolta az első kiadásból hiányzó, a kinyomtatáshoz szükséges cenzori engedélyt. Ez a már egyszer kiadott mű erényeinek dicséretén túl – nem szokványos módon – kitér a szerző magasztalására: „Lucem proin publicam ad Clarissimi Authoris famam immortalem aspiciat”.

⁸¹ Forrásait megvizsgálva Orosznak ez az állítása nem állja meg a helyét.

⁸² „...pro ingenuitate tua, spero recognosces”. *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), B5v.

⁸³ „Et quot legimus triumphantes Hungaricos Reges, Principes, Duces, Heroes, tot magnae gentis Hungariae Annibales, Scipiones, Hercules, Pompejos gloribundi demiramur.” *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), B6v.

⁸⁴ „Non solum in hocce Mariano-Apostolico Regno Hungariae, sed in toto etiam Europaeo (ne ultra vager) orbe, una pax sit, et inviolabiliter duret omnium Christianorum!” *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), B7v.

⁸⁵ OROSZIUS egyik legjelentősebb történeti műve: *Adversus paganos historiarum libri septem...* Használt kiadás: Lugduni Batavorum, G. Potvliet, 1738, OSZK 401.342. KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973, 37, 167. – Paulus Orosius említésével Orosz ismételt utal nagybátyjára, Orosz Pálra is.

⁸⁶ Szövegét lásd a 68. jegyzetben.

Irodalmi minták, források

Az összeállítás elkészítéséhez az előszó szerint két, a kompendiumétól eltérő „műfajú” történeti szövegkiadás adott ösztönzést. Az egyik Johann Christian Lünig már említett *Literae procerum Europae...*⁸⁷ című munkájának 1712-es lipcsei kiadása. Lünig a német történeti forráskiadás egyik úttörőjének számít, fő műve, a *Das Teutsche Reichsarchiv* 1710–1721 között jelent meg 24 fólió alakú kötetben. A *Literae procerum Europae* ajánlása Ludovicus Rudolphus Braunschweig–Lüneburgi hercegnek szól. A rövid olvasói előszóból megtudjuk, hogy a kötet egyaránt hasznos az egyházi és a világi történelem tanulmányozásához, s az összeállító forrásai hitelt érdemlő kéziratok és nyomtatványok voltak. Az Orosztól eltérően kizárólag kora újkori (1552–1712) leveleket összeválogató Lünig munkájának magyar vonatkozása, hogy a II. részben három Zrínyi-levél is olvasható: a költő és hadvezér Zrínyi Miklós levele a császári tanácsosokhoz (1664),⁸⁸ Zrínyi Péter oltalmat („protectionem”) kérő levele Johann Georg (II.) szász választófejedelemhez (1664),⁸⁹ valamint Zrínyi Péter magyar törvényeket és joggyakorlatot részletező levele Lipót császárhoz (1670).⁹⁰

Orosz nem említi, de aligha kétséges, hogy jól ismerte Lünignek az övével lényegében azonos műfajú, *Orationes Procerum Europae...* című, 1713-ban Lipcsében megjelent, háromrészes munkáját.⁹¹ Az előszó szerint a korábban már németül („lingua vernacula”)⁹² kiadott oratiók nem azonosak ezzel a latin nyelvű beszédgyűjteménnyel. A kötetben – éppúgy, mint Orosznál – mindegyik beszéd önálló sorszámot és címet kapott, ugyanakkor Lünig semmiféle magyarázatot sem fűzött a beszédekhez. A címek azt közlik, hogy ki, kihez és milyen alkalomból beszélt. A Lünig olvasói előszavában megfogalmazott szövegkiadói célkitűzés meglehetősen általános: „in utilitatem Boni Publici hac in forma luci exponere”.⁹³ Konkrétabban: Lünig szerint a beszédek mind-

⁸⁷ Teljes, Orosz *Orationes*ének címéhez hasonló szerkezetű címe: *Literae procerum Europae, ab imperatoribus, electoribus, principibus, statibusque sacri imperii romano-germanici, ad reges, principes, respubl. Liberas, et vice versa. In multifariis, tam laetitiae, quam tristitiae casibus, nec non belli ac pacis negotiis, itemque religionis causa, ab anno 1552. usque ad annum 1712. latina lingua exaratae, et in tres partes divisae et in lucem editae.* Használt példányok: BEK, Ga 29/1, 2, 3; 019821–2. A nyomtatvány magyar vonatkozásai miatt kerülhetett be a nemzeti bibliográfiába: PETRIK II, 629–630.

⁸⁸ Pars II, Nr. CCCCXII, 336–338.

⁸⁹ Pars II, Nr. CCCCXV, 348–349.

⁹⁰ Pars II, Nr. DXXVI, 577–595.

⁹¹ Teljes, Orosz *Orationes*éhez hasonló szerkezetű címe: *Orationes Procerum Europae, Eorundemque ministrorum ac legatorum, ut et virorum celeberrimorum, in multifariis, tam laetitiae, quam tristitiae casibus, nec non belli ac pacis negotiis, itemque religionis causa, ab aliquot seculis, usque ad annum 1713. latina lingua habitae, in tres partes divisae, et in lucem editae,* Lipsiae, Sumpt. Haered. J. Grossii, 1713. Használt példányok: BEK, Ga 1343; Ca 151/1, 2, 3. A nyomtatvány a Petrik által részletezett magyar vonatkozásai miatt kerülhetett be a magyar nemzeti bibliográfiába: PETRIK II, 630.

⁹² A teljes német nyelvű kiadás 12 részben jelent meg 1709–1723 között *Grosser Herren, vornehmer Ministren, und anderer berühmten Männer gehaltene Reden* címmel. Későbbi kiadása: Hamburg, Chr. W. Brandt, 1751.

⁹³ LÜNIG, *i. m.* (91. jegyzet), []4r–v.

azoknak érdemes tanulmányozni, akik el kívánnak mélyülni a nyilvános beszéd művészetében, ugyanis „quo ornatus sermo est compositus, eo majorem vim habet in animis audientium”.⁹⁴

A Lünig-féle beszédkiadás nem került el Johann Christoph Gottsched figyelmét. Az *Akademische Redekunst*⁹⁵ 30. §-ában Gottsched általában ír a nyomtatásban kiadott beszédgyűjteményekről, megjegyezve, „An Sammlungen von Reden hat es uns auch seit 200 Jahren nicht gefehlet [...]. Die besten davon sind nach der Zeitordnung...”⁹⁶ Ezt a megállapítást szorosán követi Lünig beszédkiadó tevékenységének szigorú bírálata:⁹⁷ „Lünigs Reden grosser Herren sind ohne Wahl und Geschmack zusammen gestoppelt. Er wollte nur viel Bände drucken lassen; und es ist Glück, wenn jeder nur ein paar gute in sich hält. In seinem Labyrinthe der Beredsamkeit kann man sich auch leichter verirren, als zurechte finden.” Gottsched önálló könyv-műfajként foglalkozott a régebben és a saját korában egyaránt divatos beszédkiadásokkal. Összegezve mondanivalóját, ismételtlen figyelmeztetett e gyűjtemények vegyes értékére és kritikus olvasására.⁹⁸

Orosz másik, konkrétan megnevezett irodalmi mintája a kassai jezsuiták által összeállított Mátyás-levelek voltak. A négy kötetben, több kiadásban megjelent forrásgyűjtemény 1744-ben Kassán egy kötetben megjelent I., II. és III. részének olvasói előszava arról tanúskodik, hogy a levelek kiadására ösztönzően hatott a régi magyar dicsőség (gloria) és a Mátyás korabeli „virtus Hungaricae” bemutatásának igénye.⁹⁹ E két fogalmat Orosz is gyakran használta, s jelentős részben ő is a dicső magyar történelem és a magyar virtus bemutatását tűzte ki célul.

Tartalom, szerkezet, koncepció

Fejlett történeti érzéke révén Orosz Ferenc minden valószínűség szerint felfigyelt a 18. század közepén Magyarország iránt megváltozott Habsburg kormányzati elvekre,¹⁰⁰ s ezek is ösztönözték az összeállítás elkészítésére. Az osztrák örökösödési háború (1741–

⁹⁴ Lásd a 93. jegyzetet.

⁹⁵ Leipzig, B. Ch. Breitkopf, 1759. Használt példány: BEK, Ha 1021/coll. 1.

⁹⁶ GOTTSCHED, *i. m.* (95. jegyzet), 13–14.

⁹⁷ GOTTSCHED, *i. m.* (95. jegyzet), 13–14.

⁹⁸ „Viel andre ältere und neuere Sammlungen von Reden sind nach Beschaffenheit ihrer Urheber, Sammler und Zeiten, von verschiedenem Werthe. Ich verachte keine ganz, rathe sie aber mit einem kritischen Auge zu lesen wenn man die Regeln der Alten inne haben wird.” GOTTSCHED, *i. m.* (95. jegyzet), § 31, 13–14.

⁹⁹ „...ex duobus manuscriptis historici Musaei Poseniensis desumptam”. *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliosque viros illustres datae...*, Pars I–III, Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1744,)(I–v. Vö. KNAPP Éva, *Mátyás király „firenzei oroszlánjai”: Janus Pannonius négy epigrammájának 18. századi kiadástörténetéhez*, ItK, 111(2007), 210–218.

¹⁰⁰ Ismeretes, hogy a török kiűzését követően a magyarországi Habsburg berendezkedés minden tekintetben az egyeduralom „kiszélesítésére” törekedett: 1732. március 20-a, Pálffy Miklós nádor halála után elmaradt a nádorválasztó gyűlés, III. Károly az ország helytartójává nevezte ki Lotharingiai Ferencet, legidősebb lánya, Mária Terézia vőlegényét. Lotharingiai Ferenc I. Ferenc néven lett német-római császár (1745–1765), s felesége 1741. június 25-i magyar uralkodóvá koronázását követően maga mellé vette férjét társuralkodónak.

1748) idején a magyar haderőre támaszkodó uralkodó látszólagos engedményeket tett a rendiséghez ragaszkodó magyarságnak, ezzel egy időben érzékelhetővé vált a vezető birodalmi állásokba emelkedett magyarok „udvari emberré” válásának folyamata. A folyamat az 1740-es évek közepétől azt eredményezte, hogy a birodalmi címekkel és hivatalokkal felruházott magyarok gyakran elfordultak hazájuktól, s nemcsak valóságosan, hanem átvitt értelemben is levetették nemzeti viseletüket. A bécsi centralizmus a 18. század közepére sikeresen előkészítette a magyar rendi elvek és érdekek tudatos háttérbe szorítását. A felvilágosult abszolutizmus jelentős részben elfogadtatta a növekvő gazdasági terheket, majd az 1754. október elsején bevezetett „Vectigal des Königreichs Ungarn” kijelölte Magyarország valóságos helyét a Habsburg birodalom keretei között. Míg a nemzeti autonómia folyamatosan sérült, az állam korábbi protestáns-ellenes ideológiáját fokozatosan felváltotta a tolerancia gondolatrendszere.

Az önálló nemzeti lét féltése és a történelmi múltismeret nemzetfenntartó szerepének felismerése, a jövő beláthatatlansága és az európai keresztény államok egymással vívott háborúinak elítélése együttesen adhatott ösztönzést egy olyan történelmi kompendium összeállításához, mely egyaránt kívánt szólni a nemzethez és Európához. Orosz Ferenc tudatosan nyúlt vissza a humanista történetírókhoz, s választotta ki alapvető forrásként két, évszázadokon át folyamatosan kiadott,¹⁰¹ közismert és széles olvasói körben kedvelt szerző, Antonio Bonfini és az őt folytató Istvánffy Miklós művét.¹⁰² A választást ösztönözhetette az is, hogy a magyar történelem e két „sztárszerző”-je nem csupán „tudós”, hanem irodalmi munkát is alkotott: szónoki tehetségüket, nyelv- és stílusművészetüket éppúgy kamatoztatták, mint történelmi „jólértesültség”-üket.¹⁰³

Az *Orationes* összesen nyolcvannégy beszéde közül hatvankilenc Bonfinitól (1–11, 13–70. oratio), tizennégy (71–84. oratio) Istvánffy Miklóstól származik. A fennmaradó egyetlen oratio forrásaként Orosz Werbőczy Istvánra hivatkozik az „Apud Stephanum de Werbölcz in Corp. Juris Hung. seu opere ejusdem Tripartito” formában.¹⁰⁴ A hivatkozott

¹⁰¹ Kulcsár Péter megállapítása szerint Bonfininek „...sikerült olyan művet alkotnia, amelyet évszázadokig nem lehetett megismételni. Hogy az utókor mire tartotta, nemcsak a seregnyi kiadás jelzi, hanem az a tény is, hogy adataiban, a magyar történelemről alkotott felfogásában jószerezvel a XIX. századig iránymutató maradt.” Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1995, *Utószó*, 1019. Bonfini két 18. század első fele kiadása például: editio 6., Posonii, 1744; Wien, 1744. Istvánffy művének első nyomtatott kiadása Kölnben jelent meg 1622-ben, ezt követte ugyancsak Kölnben 1685-ben a második kiadás. A következő, Orosz művét megelőző kölni kiadás 1724-ben jelent meg. A kompendiumban Orosz mindössze egy helyen hivatkozott konkrét Bonfini-kiadásra, azt minden bizonnyal forgatta: „Juxta primaevam Bonfinii impressionem anno 1543. Basileae factam.” OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 85.

¹⁰² Orosz a dedikáció és az olvasói előszó szerint jól ismerte a magyar történelemről szóló munkákat, ezeket összefoglalóan „Annales Hungarorum”-ként emlegeti. OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet). Ezeket ismerhette és forgathatta Johann Georg von SCHWANDTNER kiadásában is: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I–III, Vindobonae, 1746–1748.

¹⁰³ BONFINI 1995, i. m. (101. jegyzet), 1009–1019; SZÉKELY György, *A XVI. századi Magyarország és Istvánffy történetírása* = ISTVÁNFY Miklós, *A magyarok történetéből*, ford. JUHÁSZ László, vál., bev., jegyz. SZÉKELY György, Bp., Magyar Helikon, 1962, 7–34.

¹⁰⁴ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 110. A hivatkozott kiadás: *Corpus Juris Hungarici [...] In Tres Tomos distinctum, nunc denuo recusum [...] Tomus Primus, continens opus Tripartitum, Juris Consuetudinarii*

szöveg Szent István király *Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualis*ának a *Corpus Juris Tripartitum*ot is tartalmazó I. kötetében közölt előbeszéde,¹⁰⁵ amelyet Orosz az Imre herceget megszólító nyelvi formula miatt nevezhetett oratióknak. Az *Intelme*k prológusát Orosz máshonnan is hivatkozhatta volna,¹⁰⁶ a kötet koncepciójába azonban jól illett Werbőczy nevének szerepeltetése. Werbőczy és a *Tripartitum* a 18. században egyet jelentett a rendi Magyarországgal. E hivatkozással Orosz – értő olvasókra számítva – mintegy kiegészítette a dedikáció patria, christiana reipublica, reipublica Hungarica és veritates historicae körében mozgó fogalmi rendszerét.

Az *Intelme*k prológusához csatolt XII. exegesis historica egyrészt lehetőséget adott Orosznak a magyarok első szent királya tetteinek összefoglalására. Másrészt megfogalmazhatta idegenekkel szembeni kritikáját, mely valószínűleg saját korára, s nem a 11. század elejére vonatkozott elsősorban. Miután a magyarázatban befejezte István király Magyarországon kívüli kegyes alapítványainak és a pogány magyarokkal vívott harcainak felsorolását, a „Giula” (Gyula) név kapcsán sajátos etimologizálásba fog. Eszerint István idegeneket fogadott be és tett úrrá Magyarországon, akik a hibás kiejtéssel megrontották, barbarizálták a magyar nyelvet. Példái szerint István korában a „comites Palatini Regni” magyarul „Nagy Úr-Ispán”-ként hangzott, de az idegenek „Nádur-Ispán”-nak ejtették, s így lett az ősi magyar szóból a „Nádor Ispán” kifejezés; ugyanígy a „Nadlac” alak „Nagylak”-ká, a „Nadzec” „Nagy Szeg”-gé változott. Hivatkozása szerint minderről bővebben Turóczi László jezsuita értekezik („lamentatur”),¹⁰⁷ s az exegesis historica azt sugallja, ezzel a véleménnyel Orosz is messzemenően egyetértett. Az egykori és a mai olvasó számára az okfejtés hatásosan közvetíti az idegenuralom kártékonyságának eszméjét. Ezt a gondolatot egykorúan sem lehetett nehéz szembesíteni a ténnyel, hogy a 18. század közepi Magyarországon nem nemzeti király uralkodott.

Végül az esetleges olvasói kétely eloszlatására Orosz azzal mentegeti magát a hosszúra nyúlt okfejtés miatt, hogy azt kizárólag az első magyar keresztény király és a haza iránti szeretete ihlette („clientalis meus in Divum Stephanum Regem affectus, et sincerus

Ejusdem Regni authore Stephano de WERBŐCZ, Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1740. Használt példány: BEK, Be 2r 161.

¹⁰⁵ *Corpus Juris, i. m.* (104. jegyzet), I, 1–5; vö. Sancti STEPHANI regis primi Hungariae *Libellus de institutione morum* – Szent ISTVÁN, *Intelme*k, I, szöveggond., ford. HAVAS László, Debrecini, Typ. Univ. Debreceniensis, 2004 (AFAΘA: Series Latina, 2).

¹⁰⁶ Így például a Zsámboky János-féle Bonfini-kiadás appendixéből (Francofurti, 1581; Hanoviae, 1606). HAVAS, *i. m.* (105. jegyzet), XCVI–XCVII.

¹⁰⁷ „Ob ejusmodi corruptam ab exteris nationibus Hungaricae linguae dialectum, merito eximius P. Ladislaus Turóczi e S. J. in sua Ungaria cum Regibus compendio data, pag. 23. lamentatur, dum sincere fatetur: A diversa peregrinarum gentium, quas Hungaria terris donavit, loquendi ratione, magnum in primaeva illa nomina (locorum scilicet, Vivorum et officiorum) traductam fuisse barbariem.” OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 115–116. Orosz kompendiumának megjelenése előtt Turóczi hivatkozott műve több kiadásban is megjelent. Ladislaus TURÓCZI, *Ungaria Suis cum Regibus compendio data...*, Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1729; Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1743; Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1744; vö. még KNAPP Éva, „Gyönyörű volt szál alakja”: *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában*, Bp., Borda Antikvárium, 2001, Nr. 80, 162.

in Patriam amor”).¹⁰⁸ Ezzel a fordulattal finoman, de egyértelműen megerősíti álláspontját. Tudatosságát aláhúzza az is, hogy forrásai között sem a dedikációban, sem az olvasói előszóban nem emlegeti sem Werbóczy nevét, sem a XII. oratio közvetlen forrását, a *Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualist*.

A dedikáció szerint a gyűjtemény célzatos és tudatos, egy műfajon (oratio) belül mozgó válogatás a magyar történelem eseményeiből. Az előszóban ugyanakkor Orosz – mint említettem – szabadkozik a válogatás egyenetlensége miatt, azt állítva, hogy forrásaiban nem talált több beszédet jeles történeti alakoktól.¹⁰⁹ A két állítás látszólagos ellentmondása mögött egy, a figyelmet a kötet koncepciójára irányító gondolat fedezhető fel. A szövegválogatás valóban egyenetlennek tűnik, a 11–14. század eseményei és királyai – Szent László kivételével (14–16. oratio) – csaknem teljesen (12–13, 17–19. oratio) hiányoznak az összeállításból. Az viszont korántsem igaz, hogy e századokból az Orosz által kiválasztottakon kívül nincs több beszéd Bonfini munkájában. A 11. században maradvá például Bonfini szerint Szent István szől Szűz Máriához, miután alamizsnálkodás közben megtépték szakállát,¹¹⁰ valamint a hódolatukat bemutatni kívánó besenyőket és bolgárokat jogtalanul megtámadó hadnagyhoz.¹¹¹ A megkoronázott gyermek Salamon apja, I. András király ugyancsak beszédben fordul testvéréhez, Béla herceghez.¹¹²

A kötet szerkezeti beosztását a következő táblázat szemlélteti:

Sorszám	Lapszám	Kihez kapcsolódik
I–V	31– 65	Attila hun király
VI	65– 73	Theodorik gót és Attila hun király
VII	74– 80	Szt. Orsolya és társai (mártírium a hunoktól)
VIII–X	81– 99	Attila hun király
XI	100–107	Géza nagyfejedelem
XII	107–116	I. (Szent) István király
XIII	116–123	IV. Henrik, Salamon király sógora
XIV–XVI	123–140	I. (Szent) László király
XVII	140–154	Kálmán (Könyves) király
XVIII	154–161	II. (Vak) Béla király
XIX	161–166	Imre király
XX–XXII	166–193	II. (Kis) Károly király
XXIII–XXVII	194–225	Mária királynő
XXVIII–XXXI	225–251	Zsigmond (Luxemburgi) király
XXXII	251–259	Erzsébet, Albert király özvegye

¹⁰⁸ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 116.

¹⁰⁹ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), A4r–B2r, B3r–B7v.

¹¹⁰ Bonfini 2,1 – lásd BONFINI 1995, i. m. (101. jegyzet), 2,1,250–255 (255).

¹¹¹ Bonfini 2,1 – lásd BONFINI 1995, i. m. (101. jegyzet), 2,1,320–325 (260).

¹¹² Bonfini 2,2 – lásd BONFINI 1995, i. m. (101. jegyzet), 2,2,285–290 (282). A közöletlen beszédek száma természetesen tovább bővíthető. Így például kimaradt a szent életű reimsi Nicasius Attilához szóló oratioja (Bonfini 1,4) és Árpád beszéde (Bonfini 1,9) is.

XXXIII–XL	259–331	Hunyadi János kormányzó
XLI	331–337	Hunyadi László
XLII–XLIII	337–349	V. (Utószülött) László király
XLIV	349–361	Szilágyi Mihály
XLV–LXI	361–478	I. (Hunyadi) Mátyás király
LXII–LXX	479–543	II. Ulászló (Jagello, Dobzse) király
LXXI	544–554	Telegdi István királyi kincstartó
LXXII	554–561	Bornemisza János királyi tanácsadó
LXXIII	562–568	Bardy István törökverő magyar nemes
LXXIV	568–579	Werbőczy István
LXXV	579–587	Nádasdy Tamás
LXXVI	588–599	Pető János
LXXVII	600–605	Izabella, I. (Szapolyai) János király özvegye
LXXVIII	606–611	Losonczy István
LXXIX	612–619	Nádasdy Tamás
LXXX	620–627	I. (Habsburg) Ferdinánd
LXXXI–LXXXIII	627–653	Zrínyi Miklós
LXXXIV	654–663	Báthori Zsigmond

Az első tíz beszéd¹¹³ Attilát állítja a középpontba, s a magyar őstörténelem első jelentős szakaszából, a hun–magyar kor eseményeiből nyújt válogatást. A magyarság önértelmezésének és identitáskeresésének elősegítésére ezekben a beszédekben megjelennek a magyar nemzeti toposzkészlet pozitív elemei.¹¹⁴ Megismerjük a szép és jó éghajlatú, termékeny (fertilitas) Pannoniát, a hun–magyarok hadi erejét, sasos zászlaját és dicsőségét (gloria).¹¹⁵ A magyar jellem negatív vonásai közül Attila révén – többek között – feltűnik a hirtelen harag, a kegyetlenség, a türelmetlenség és a bosszúvágy,¹¹⁶ de megismerkedhetünk a leleménnyel is.¹¹⁷

Az Attila halálával (445) záruló beszédsorozat ötszáz évet kihagyva a 10. század végén, Géza fejedelemnél folytatódik. Itt kerül bemutatásra a magyar uralkodók leszármazási rendje¹¹⁸ és a magyarság áttérése a keresztény hitre.¹¹⁹ Géza, Szent István és Salamon király sógora, IV. Henrik beszédét (11–13. oratio) újabb, az első tíz beszédhez

¹¹³ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 31–99.

¹¹⁴ Vö. BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a kora újkor magyar irodalomban* = Uő, *Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006, 37–60.

¹¹⁵ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 31–41.

¹¹⁶ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 41–49.

¹¹⁷ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 81–84.

¹¹⁸ Az Anonymusnál a magyar fejedelmi családot indító Álmossal szemben Katona István dolgozta ki az Árpád-ház tételét, ami a *Historia Critica Regum Hungariae* bemutatkozó kötete elején 1779-ben jelent meg. Vö. SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, Bp., Balassi Kiadó, 2006, 215–221.

¹¹⁹ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 100–107.

mérhető hangsúlyos rész, három Szent László-oratio (14–16.) követi. Szent László révén ismerheti meg az olvasó a keresztény magyar király jellemvonásait.¹²⁰

A következő három „átvezető” beszéd (17–19. oratio) közül külön figyelmet érdemel Imre király oratiója (19.). Ennek magyarázatában a bölcs király alapvető jellemvonása, hogy „Regia majestate ac gravitate dixit”.¹²¹ Ugyanitt az Imrét követő II. András jellemzésében pozitív utalást olvashatunk a 16. század elején a *Tripartitumban* megfogalmazott rendi „alkotmány” alapjáról, az Aranybulláról: „...potius est dignitate, qui Nobiles Ungaros multis donavit libertatibus, et insignibus praerogativis decoravit, qui et belli sacri in terram sanctam expediti gloriosissimus extitit Imperator”.¹²²

A 19. oratio után kezdődik a magyar történelem következő hangsúlyos időszakának, Nagy (I.) Lajos király örökségének bemutatása (20–31. oratio). Az Anjou-örökség egyik fontos összetevőjeként szolt Orosz saját szerzetesrendjéről, a pálosokról. A „Signifer Ecclesiae” (az egyház zászlóvivője) tiszteleti nevet kiérdemlő Nagy Lajos öt pálos monostoralapítása alkalmat ad Orosznak arra, hogy helyesbítse a „peregrinus in Ungaria”-ként jellemzett Bonfini és a „nativus Ungarus” Thuróczy pálosokra vonatkozó téves adatait.¹²³

Kis (II.) Károly királyságával kapcsolatban Orosz kitér arra, hogy bár Thuróczy, Bonfini és más „graves autores” elutasították ezt a titkos (clandestine) királyválasztást, Werbőczy elismerte a *Tripartitumban*.¹²⁴ A 23. oratio exegesisében értekezik Orosz a Nagy Lajos özvegye, Erzsébet anyakirályné által megöletett Kis Károlyról, aki egyben Nagy Lajos unokaöccse volt. A téma súlyát Orosz kiemeli a szövegbe illesztett Vergilius-, Ovidius- és Seneca-idézetekkel. A tragikus „scená”-t (ti. ez Orosz kifejezése!) az országba betolakodó, idegen és hatalomra vágyó önjelölt király, Kis Károly, valamint a szinte zsarnokölökként megjelenített Forgách Balázs összecsapásaként értelmezi. Forgáchot illető pozitív véleményét közvetve fejezi ki a megjegyzéssel, mely szerint a Mária királynő által a gyilkosságért adományozott Ghymes és Gach várát birtokló Forgách-leszármazottak között több „heros” található, s a nemzetség azóta is virul.¹²⁵

Luxemburgi Zsigmonddal kapcsolatban egyszer sem merül fel az idegenből jött uralkodó képe, valószínűleg azért, mert őt Nagy Lajos király választotta Mária leánya férjének, mintegy saját örökösének. Erzsébet anyakirályné megölése, Mária királynő fogságból való szabadulása és Zsigmond magyar királlyá koronázása kapcsán a 26. oratiohoz tartozó exegesisben Orosz sajátosan vélekedik a népek bűnösségéről. A magyarságot e ponton próbálja megszabadítani a belésulykolt nemzeti büntudat érzésétől. E törekvésében szerepet játszhatott a Mohács után elvesztegetett ország 17. századból áthagyományozott, a 18. század közepén is jól ismert gondolata, a „Regnum Hungariae megrendült

¹²⁰ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 123–140.

¹²¹ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 165.

¹²² OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 166.

¹²³ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 176–180.

¹²⁴ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 180–182.

¹²⁵ „...plures insignes Heroes Antistitesque in Ungaria propagati florere, et adhuc dum florent”. OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 200.

identitástudata”.¹²⁶ Orosz azzal mentegeti a nemzetet, hogy kifejti: ahogy nincs a világon bűn nélküli („ab labe immunis”) nemzet, úgy rebellis nemzet sem létezik.¹²⁷ Az utóbbi gondolattal – természetesen rejtett módon – a Habsburgok vélekedésével helyezkedett ellentétbe, s az elbukott Rákóczi-szabadságharc emlékére utalva fogalmazott meg biztatást. Nem tekinthető véletlennek, hogy Orosz ezek után, valószínűleg az előbbi súlyos mondanivaló ellensúlyozásaként tér ki először saját kora történelmére, III. (VI.) Károly virágzó örökségére, melyhez a magyar rendek hűségesebb bizonyultak, amikor a király elsőszülött lányát, Mária Teréziát „summo omnium consensu” koronázták meg.¹²⁸

A következő exegesisben Orosz újabb történelmi párhuzamot von Luxemburgi Zsigmond kora és a jelen között: Zsigmond alatt az ország éppúgy felvirágzott, mint Buda töröktől való visszavívása után. Zsigmond olyan épületekkel díszítette Budát, melyeknek még a romjai is impozánsak voltak 1686-ban. Később III. (VI.) Károly elkezdte újjáépíttetni a várost, 1749-től pedig Mária Terézia lehetővé tette, hogy nagyrészt új alapokon ismét felépítsék a királyi palota épületegyüttesét.¹²⁹

Az összesen 12 beszédből álló sorozat Luxemburgi Zsigmond halálával és dicséretével fejeződik be. Az utóbbiról Orosz szerint „integrum librum de eo scribere possem”, ehelyett itt elegendőnek véli, hogy utal a király pálosokkal kapcsolatos bőkezűségére, melyről a rendi archívumokban található oklevelek tanúskodnak.¹³⁰

Egy újabb, „átvezető” beszéd után, melyben Albert király özvegye, Erzsébet szólal meg (32. oratio), következik a kompendium leghosszabb, a Hunyadiak korához kapcsolódó része, összesen 29 beszéddel (33–61. oratio). Ez a kötet súlypontja, a nemzeti királyság eszménye megvalósulásának, a török ellen kivívott győzelmek és a magyar virtus legdicsőségesebb történelmi szakasza. A törökverő Hunyadi Jánost Orosz – Bonfinit követve – „unicum fidei propugnaculum”-ként mutatja be.¹³¹ Hunyadi Mátyás tetteit végigkísérve, halála után a pálos rend nevében méltatja örök emlékezetre méltó tetteit.¹³²

A magyar rendi állam ideológiája létrejöttének, II. Ulászló uralkodásának időszakát kilenc beszéd reprezentálja (62–70. oratio). A beszédekhez csatolt magyarázatok többször visszatérő mozzanatait a pálos renddel kapcsolatos események.¹³³

A Bonfinitől átvett beszédek végére érve a *Rerum Ungaricarum decades* hivatkozását felváltja Istvánffy Miklós *Historiae de rebus Ungaricise*. Az összesen tizennégy, Istvánffytól merített beszéd jelentősen módosítja a kötet szerkezetét és tartalmát: az 1514–1598 közötti időszakban a magyar királyok lényegében „kikerülnek” a beszédek közép-

¹²⁶ BITSKEY, *i. m.* (114. jegyzet), 44.

¹²⁷ „...quae enim natio in orbe terrarum ab hac labe omni ex parte immunis est? Nulla. [...] Sicut ergo Ungari, nullam nationem, ob interventam particularium quorundam conjurationem, generaliter rebellem fuisse ajunt et existimant, probe scientes, quod in omni gente: *Sunt mala mixta bonis, sunt bona mixta malis*”. OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 213.

¹²⁸ OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 213–214.

¹²⁹ OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 221–222.

¹³⁰ OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 250–251.

¹³¹ OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 266–268.

¹³² OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 478.

¹³³ Így például: OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 500–505, 527–530.

pontjából, s helyettük az ország, a regnum, illetve kivételes történelmi személyiségek válnak főszereplőkké. Ennek oka egyrészt a nemzeti királyság eszményének bukásában, a török elleni harc kiéleződésében, másrészt a Habsburg uralkodók és a magyar rendi állam eszménye közötti feszültségben kereshető.

1514–1526 között megszólal a Dózsa György által kivégeztetett törökverő királyi kincstartó, Telegdi István (71. oratio), a szintén törökverő királyi tanácsadó, Bornemisza János (72. oratio), a Ferhát pasát párbajban megölő Bardy István (73. oratio), valamint Werbőczy István Rákos mezején (74. oratio).

A Szapolyai János (1526–1541) és I. Ferdinánd (1526–1564) részben egyidejű uralkodása alatt elhangzó beszédek (75–80. oratio) elmondói Nádasdy Tamás (két alkalommal: 75., 79.), Pető János (76.), Szapolyai János özvegye, Izabella (77.), a Temesvárt a török ellen védő Losonczy István (78.) és a trónutódlás kérdésében a magyar rendek akarátát semmibe vevő, haldokló I. Ferdinánd (80.). Az utóbbi beszéd, melyben Ferdinánd három fia közül nem a magyar rendek által kiszemelt Ferdinánd főherceget, hanem Miksát emelte magyar királlyá, Orosz kommentárja szerint megalázta Nádasdy Tamás nádort és személyén át a magyar rendeket, az egész magyarságot, amikor egyoldalúan hatályon kívül helyezte az 1514. évi osztrák–magyar örökösödési szerződés megfelelő passzusát. A kulcsfontosságú beszéd kommentárja rámutat Orosz rendi ideológiát és a rendeket megillető szabad királyválasztási jogot (*jus liberae electionis*) pártfogó koncepciójára. A beszédhez tartozó magyarázat szembeállítja a törvényéhez ragaszkodó magyarságot és az azt semmibe vevő, zsarnok uralkodót.¹³⁴

Ezek után szinte magáért beszél Orosz választása, mellyel Miksa császár és magyar király uralkodásának időszakából (1564–1576) – Istvánffy révén – egyetlen karizmatikus történelmi személyt szólaltat meg háromszor egymás után: a szigeti Zrínyi Miklóst (81–83. oratio).¹³⁵ Zrínyi először felszólítja Miksa császárt, szerezzen pénzt a török kiveréséhez szükséges hadjáratra, mert Magyarország felszabadításával Germánia és egész Európa szabadságát lehetne helyreállítani, s e tetteivel Miksa nagy érdemet szerezne „...pro Repub. Christiana”.¹³⁶ A második beszédben Zrínyi megesketi Szigetvár védőit „...pro patria, pro libertate”. A kommentárban Orosz kiemeli és méltatja a magyarok két, már korábban is hangsúlyozott erényét, a vitézséget (*virtus*) és az állhatatosságot (*constantia*).¹³⁷ Végül végsőkig fokozva a történelmi helyzet morális súlyát, Zrínyi harmadszor is megszólal közvetlenül a kirohanás előtt. E rövid oratióhoz illesztett, viszonylag hosszú történelmi exegézis egyrészt összegzi Zrínyi levágott fejének sorsát, s a kirohanó katonák szájába adja a „cadere enim pulchre, pro Rege, pro dulci patria mori, quam faede vivere” vélekedést. Másrészt pálos történetírókra (Andreas Eggerer, Nicolaus Benger) hivatkozva kitér a két Zrínyi Miklós temetésére a Csáktornya melletti szentilonai

¹³⁴ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 623–627.

¹³⁵ Ismeretes, hogy az Istvánffy által a szigeti Zrínyiről írt részek forrásul szolgáltak a költő Zrínyi *Szigeti veszedelméhez*. SZÉKELY, i. m. (103. jegyzet), 33–34; KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964², 344–353.

¹³⁶ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 627–638.

¹³⁷ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 638–645.

pálosoknál. A hadvezér és költő Zrínyi halálát leírva Orosz válogatott, még Hunyadi Mátyás méltatását is meghaladó, erőteljes epithetonokkal magasztatja személyét,¹³⁸ végül a szigeti Zrínyihez visszatérve, megemlékezik néhány további, 1566-ban történt eseményről.¹³⁹

A utolsó, 84. oratio Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem fejedelmi címről lemondó beszéde 1598-ban Gyulafehérváron. A beszédet követő exegesis utolsó mondatával¹⁴⁰ Orosz minden további indoklás nélkül befejezi művét.

Összegezve az eddigieket, a kiválasztott oratiók tartalmából, történeti szövegkörnyezetéből és az exegesis historicákból jól kirajzolódik Orosz koncepciója és célrendszere. A módszerét tekintve pontosan kidolgozott történelmi kritika ismételten reflektál a 18. század közepének belpolitikai állapotára és eseményeire. A történeti magyarázatokban a nemzeti önrendelkezés, a dicső és hősi múlt követendőnek ítélt példái vonulnak fel előttünk. Eszerint a magyar történelem kiemelkedő alakjai Attila, Szent László, továbbá Nagy Lajos örököséként Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak. Ez a sor a 16. század második felében egy személlyel, a szigeti Zrínyi Miklóssal válik teljessé. Ebben az összefüggésben nem tekinthető véletlennek, hogy a szigeti Zrínyi alakjának és tetteinek méltatásába Orosz bevonta a költő Zrínyi Miklóst is. Ismeretes, hogy az utóbbi hadseregében a Délvidék pálos kolostorainak szerzetesei is harcoltak a török ellen.¹⁴¹ Ugyanakkor a költő Zrínyi alakjának kivételes méltatása („Christianorum ille Hercules, Scipio, Hector, et Achilles, Turcarum Victor et terror, [...] incredibilis fortitudinis Heros”)¹⁴² azt a felfogást sugallja, hogy személyével mintegy „sírba szállt” a magyar nemzeti királyság realitásának eszméje.

Orosz jól ismerte a magyar történelem sorsfordulóit és visszatérő problémáit. Erre utal egyrészt az, hogy a 18. század gondjait (például idegen-uralom) igyekezett minél korábbi történelmi időszakba (itt: Szent István korába) visszahelyezve tárgyalni. Másrészt tudatosan került a konfrontálódást a magyarságot belülről megosztó problémákkal.

¹³⁸ „Christianorum ille Hercules, Scipio, Hector, et Achilles, Turcarum Victor et terror, alter Nicolaus Zrínyi, incredibilis fortitudinis Heros, Regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Slavoniae Pro-Rex, non quidem ab Ottomannico [...] sed a Sylvestri apro in venatione interreptus, anno 1664. die 21. Decembris solemnium pompa funebri sepultus est.” OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 651. – Orosz Ferenc neve hiányzik BORIÁN Előd *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, 2004 (Pannonhalmi Füzetek, 50) c. munkájából.

¹³⁹ Legjelentősebbnek Báthori András, iudex Curiae Regiae Dévény várbeli halálát tartotta, akit a máriavölgyi pálosoknál temettek el, s márvány emlékműve mindaddig látható volt, míg azt 1621-ben Bethlen Gábor hadai fel nem dúlták, amint arról a máriavölgyi protocollum és ennek segítségével Koptik Odó a *Thalleis II.* kötetében tudósított. A márvány siremlék töredékeiről megjegyzi, hogy azok a feliratokkal együtt a máriavölgyi templomban „penes portam ipsius ab intus, intransibus a sinistra se visendum exhibet”. OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 652–653. Koptikhoz lásd TŰSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *A barokk és a felvilágosodás között: Koptik Odó (1692–1755)*, Történelmi Szemle, 37(1995), 68–81.

¹⁴⁰ „Finio et ego in hoc Principe, Regum et Principum Hungariae Orationes, measque exegeses Historicarum, et pro coronide usitate jam appono: Finis.” OROSZ, *Orationes, i. m.* (71. jegyzet), 663.

¹⁴¹ Nicolaus BENDER, *Annalium Eremitico-Coenobiticorum...*, II (1663–1727), Posoniis, Typ. Haeredum Royerianorum, 1743, 149.

¹⁴² Lásd a 138. jegyzetet.

Így például az egész kötetben mindössze egyetlen utalás történik a felekezeti ellentétekre: a 40. exegesis historicában Kapisztrán Szent János testereklyéjének sorsa révén.¹⁴³ Az utalás felekezeti élet azonban tompítja a leírt eseményből körültekintően levont tanulság. A történet szerint Kapisztrán Szent János újlaki sírjában nyugvó, „csodákkal tündöklő” testét a ferencesek igyekeztek biztonságosabb helyre menekíteni, amikor a török elfoglalta a Szerémséget. Az „ad Monasterium Szőlősiense Comitatus Ugocensis transtulerunt” tetem mégsem nyugodhatott békében, mert a kálvinista Perényi Ferenc 1559-ben feldúlta a szőlősi ferences kolostort. Perényi méltán megbűnhődött e tetteért – írja Orosz –, amikor I. Ferdinánd képében Telekessy Imre elfoglalta az intoleráns főúr szőlősi kastélyát, s Perényit, feleségét és gyermekeiket fogságba vitette Sáros várába. A Perényi-éktől elrabolt hadizsákmányból – teszi hozzá – negyvenezer aranyat osztottak szét az urak és a katonák között. A történet végén azt a rövid, semleges értelmű tanulságot vonja le, hogy Kapisztrán ereklyéjével méltatlanul bántak, s az isteni dolgokat nem szabad megvetni.

Az oratiók magyarázataiban rendszeresen felbukkannak a pálos rend történetének eseményei. A kiemelten tárgyalt rendi vonatkozások egyrészt Orosz szerzői önértelméhez tartoznak, másrészt tudatosítani kívánják a rend nemzeti jellegét. Többször hangsúlyozza, hogy Nagy Lajos király, Luxemburgi Zsigmond és a Hunyadiak rendet támogató tevékenysége szorosan összefonódott a pálosok magyarságért végzett munkájával.¹⁴⁴ Ugyanakkor Orosz érzékenyen figyel arra, hogy ne lehessen rendi elfogultsággal vádolni. Martinuzzi Fráter Györggyel kapcsolatban például megpróbál a legszűkebb tényekre szorítkozni, hozzátéve, róla bővebben lehet olvasni saját rendtörténeti munkájában.¹⁴⁵

A gyűjtemény magyarázatait Orosz igyekezett átszöni a haza iránti szeretet gondolatával, a concordia humanista eszméjével és a magyar dicsőség történeti példáinak bemutatásával. Célja ezzel a nemzeti önismeret és öntudat felébresztése volt. Az egymással való viaskodás helyébe – hallgatólagosan – követendő célként tűzte ki az önkritikus és tudatos megbékélés, az „igazabb” történelmi jövő megteremtését. Ez az eszményített történelemfelfogás olyan előzmények ismeretében formálódhatott, mint az Orosz által is említett Turóczi László magyar királyokról írt történelmi kompendiuma¹⁴⁶ vagy a katolikus hitre tért Otokocsi Fóris Ferenc irénikus történelemszemlélete és a nagyszombati jezsuitáknál kiteljesített életműve.¹⁴⁷

¹⁴³ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 326–327.

¹⁴⁴ A 40. oratióhoz fűzött magyarázatban idézi például Kapisztrán Szent János legendás mondását a Mária-nosztrán nyugvó romlatlan testű pálosokról: „Si quis Sanctos in corpore videre voluerit, vadat ad Nosztre votique compos inde rediturus est.” OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 329.

¹⁴⁵ „Caeterum, quoniam de hoc insigni viro in Synopsi mea Annal. Ordinis Paulini cap. 20. 23. & 25. plura scripsissem...” OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 605; vö. OROSZ, *Synopsis*, i. m. (11. jegyzet).

¹⁴⁶ Lásd a 107. jegyzetet.

¹⁴⁷ Vö. KNAPP Éva, *Ismeretlen források Otokocsi Fóris Ferenc katolizálásának kérdéséhez*, MKsz, 122(2006), 201–217.

Műfaji jellemzők

Az *Orationes* különféle műfajok összerendezésével és funkcionalizált átszerkesztésével készült. Bár Orosz megnevezte irodalmi mintáit, az *Orationes* mégis jelentősen különbözik a bevallott és be nem vallott műfaji előképektől. Míg Lünig *Literae procerum Europae*-ja és a kassai jezsuiták által kiadott Mátyás-levelek gyűjteménye egyaránt hiteles történeti forrásokot tartalmaz, Orosz – egyetlen szövegtől eltekintve – két humanista történetíró munkájából emelte ki és tette az összeállítás alapegységévé a beszédeket.

Bonfini a forrásként szolgáló antik mintákat követve (így például Titus Livius stb.) épített be történeti munkájába beszédeket. A történeti személyek szájába adott beszédek alkalmazását – nem függetlenül a politikai orációk humanista divatjától – a humanista történetírás is kedvelte (például Flavio Biondo *Historiarum ab inclinatio Rom. Imperio decades III*). Ezek a különböző forrásokra visszanyúló historiográfiai-retorikai feldolgozások gyakran aktualizálási törekvések kifejezői, melyekben az érintett események többnyire példázattá válnak. Istvánffy Miklós, mint azt már Juhász László megállapította, a „...művébe beillesztett, sokszor hosszú beszédekkel is utánozza Livius és Bonfini...” Orosznál – forrásai révén – a valóságos történelmi személyiségek szájába adott beszédek kivétel nélkül humanista történetírói fikciók, nem hiteles történeti források.¹⁴⁸ A kötet ezért nem modern értelemben vett történelmi forrásgyűjtemény, hanem tudatosan megszerkesztett válogatás a jelentős és hosszú időn át széles körben olvasott humanista történetírók műveiből. Ez az oka annak, hogy a kötet egyaránt forgatható történeti műként és – fogalmilag egykorúan még nem létező – történelmi tárgyú „szép”-irodalomként. Jogos tehát Orosz figyelmeztetése a kötet keretszövegeiben, hogy az olvasónak szabad gyönyörködnie a gondosan megfogalmazott világi tárgyú történeti oratóciókban. Innen érthető az is, hogy véleménye szerint miért nem baj, ha az olvasó nincs tisztában egy-egy beszéd történelmi szövegkörnyezetével. Ebben ugyanis kíségeti majd a beszédeket követő exegesis.¹⁴⁹ Mindez azt jelenti, hogy Orosz műve nem elsősorban történeti mű, hanem „irodalom”, s egyaránt vizsgálható műfaji és irodalomelméleti megközelítésben.

A tematikus beszédgyűjtemény – mint arra Gottsched is utalt – kedvelt 16. századi műfaj volt (így például Nikolaus Reusner, *Selectissimarum orationum et consultationum de Bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor*, h. n. [Leipzig], 1596). Orosz Ferenc kötetének összeállításakor a humanista példát követte. Mint már a címből (*Orationes...*) nyilvánvaló, a kötet történeti oratókat és kísérő magyarázatokat tartalmaz kronologikus elrendezésben. A kötet egészének műfaja – Orosz kifejezésével – „compendium”, „compendium oratorio-historicum”, „compendiosa manifestatio seu expositio”, „collectio”, azaz egy jellegzetesen „másodlagos” műfaj. Ismeretes, hogy minden kompendium eleve kettős céllal készül: egyrészt válogat egy vagy több valóságos

¹⁴⁸ JUHÁSZ László, *Istvánffy latin stílusa és a fordítás szempontjai* = ISTVÁNFY, *i. m.* (103. jegyzet), 35–36, itt: 35; SZÉKELY, *i. m.* (103. jegyzet), 7–34; vö. KULCSÁR, *i. m.* (85. jegyzet); UŐ, *Ars historica = Klaniczay-emlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 119–127.

¹⁴⁹ OROSZ, *Orationes*, *i. m.* (71. jegyzet), B3r–B7v.

vagy elképzelt „műből”, mert az „alpmű” vagy művek eredeti formájukban nem felelnek meg az új írói célkitűzésnek. Azaz a kompendium-készítés lényege egy már létező munka vagy munkák megrövidítése, quintilianusi értelemben a tárgy rövidebb bemutatása. Másrészt a kompendiumban a kiválasztott, az eredeti művekhez képest „rövidített” szövegek meghatározott elvek mentén újra összerendeződnek (*collectio*). A *collectio* retorikai értelme ezúttal a rövid ismétlés. Mindezeket a műfaji kívánalmakat Orosz messzemenően megvalósította.

A kötet egyetlen témakörében, a magyar történelem sajátos szempontú bemutatásában két műfaj, az *oratio* és az *exegesis historica* találkozik. A beszédek és a magyarázatok szabályos váltakozása műfaji biztonságot jelent, egyben bizonyítja a szerzői célkitűzés komolyságát. Orosz minden beszédnek azonos szerkesztésű, információban gazdag, rövid címet adott, melyek állandó eleme az „*oratio*” kifejezés. Ez a cím tudatja az olvasóval, ki beszél kihez, milyen alkalommal vagy milyen körülmények között. Az egyes szám első személyben megfogalmazott beszédek kivétel nélkül teljes, csonkítatlanul átvett szövegek a forrásként használt történeti művekből. Mindegyik végén ott áll a kifogástalanul pontos forráshivatkozás.

A beszédek után egységesen „*exegesis historica*” jelöléssel és az *oratio* római számmal jelölt sorszámával kezdődik a magyarázat (például „*Exegesis historica orationis LXXXI*”). Az *oratio* és a magyarázat azonos számon szerepeltetése tudatos gesztus, mely ráirányítja az olvasó figyelmét a két rész szoros kapcsolatára. Az *exegesis* szinonimájaként Orosz az „*expositio*”, az „*expositionibus illustratae*”, az „*illustratio*” és az „*exegesibus historicis illustratae*” kifejezéseket használja. Az *expositio* kifejezést a retorikák a szónoki beszéd egyik része, a részletezés megjelölésére használják. Jelentése a beszéd, az elbeszélés lényegének kifejtése, melyet megelőz a *digressio* és követ az *argumentatio*. Használata éppúgy körülírja és pontosítja a magyarázatok tartalmát, mint az *illustratio* kifejezés. Az utóbbit a retorikák általában két helyen tárgyalják: egyrészt a beszéd lezáró részénél (*epilogus*), mely felidézi, szemlélteti (*illustrat*) a beszédben elhangzott fontosabb gondolatokat, másrészt az *adiectio* egyik alakzataként.

A felsorolt kifejezéseket Orosz tudatosan használta. A beszédek exegézisei ugyanis nem csupán magyarázatok; tartalmazhatnak például elbeszélést, filológiai okfejtést, amatőr nyelvészkedést stb. A kommentárok funkciójukat tekintve többnyire részleteznek, szemléltetnek, bizonyítanak, kiemelik az elmondott események lényegét és reflektálnak a 18. század történéseire. Az *Orationes* magyarázatai mindenekelőtt az olvasó értelmére igyekeznek hatni, s hatásosan ellensúlyozzák a közvetlen megszólító formában elhangzó beszédek érzelmi erejét. Összevetve az oratiók és a magyarázatok terjedelmét, azt látjuk, hogy a magyarázatok általában jóval hosszabbak a beszédekénél. A különbség azonban nem mérték nélküli; Orosz egyik tudatosan használt eszköze a rövidség. Az összeállító szótárában a rövidség erény, mely további gondolkodásra ösztönözheti az olvasót, aki az előadottak tükrében megformálhatja saját véleményét.

A magyarázó részekben Orosz a felhasznált forrás alapján, néha az abból változtatás nélkül vett szöveg segítségével felvázolja a beszéd történelmi kontextusát, s megfogalmazza saját véleményét. Az utóbbi kifejtésében többnyire helyet kapnak nem túl nagy

számú, további szöveghivatkozások. Ezek nagyobb részben tekintélyi hivatkozások antik auktorokra vagy történeti művekre, kisebb részben a pálos történetírókat vagy Orosz saját műveit idézik. A hivatkozások elsősorban a hangsúlyozásra érdemesnek tartott magyarázó részekhez kapcsolódnak, azaz a kiemelés retorikai eszköztárához tartoznak.

A kötet e két, tartalmában egymásra hangolt, különböző műfajú alapegysége eltérő történelmi időben keletkezett. A beszédek egy kivétellel Bonfini és Istvánffy humanista, illetve poszthumanista fiktív „oratio scriptá”-i, melyek évszázadokkal megírásuk után mintegy „életre keltek” Orosz magyarázatai révén. A gyűjteményben tükröződő felfogás szerint a történelem a jelentős személyiségek döntései nyomán megtörtént események és azok következményeinek sorozata.¹⁵⁰ A humanista történeti munkák retorikailag gondosan megfogalmazott, készen talált oratióit Orosz funkcionálizálta annak érdekében, hogy alkalmasak legyenek a kivételes történelmi személyiségek és helyzetek újszerű bemutatására, s ennek révén a magyar hősi múlt dicsőítésére. Az összeválogatott és időrendbe rendezett oratio scripták révén egy új írói elképzelés valósult meg, melynek lényege egy sajátos szembesülés, párbeszéd a múlttal. E funkcionálizált történelem létrehozásának indítéka mindenekelőtt Orosz aggodalma volt a 18. század közepi Magyarország és a magyarság állapota miatt. Fő célja a magyar társadalom vezető és művelt középrétegeinek felrázása, öntudatra ébresztése, ezen túlmenően a magyar múlt eseményeinek „hiteles” megismertetése Európával.

A kompendium összesen nyolcvannégy oratio historicája között különféle beszéd típusok találhatók. Egyik részük az *Orationes* koncepciójába helyezve műfaji metamorfózis ment át, azaz eredetileg más műfajú szövegegységek is oratióvá alakultak. Így például Jan Giskra (Jiskra) Mátyás királyhoz intézett levele „oratio scripto missa”-ként szerepel.¹⁵¹ Egy másik esetben Orosz oratióként kezelte egy középkori királytűkőr személyes hangvételben megfogalmazott előbeszédét.¹⁵²

A kötetben több „oratio responsaria” megjelölés található, mely két vagy több beszéd szoros kapcsolatára, együttes kezelésére figyelmeztet. Ilyen például Mátyás király válaszbeszéde Kázmér királyhoz, melyet megelőz Kázmér lengyel király szónoklata Mátyáshoz a Boroszló melletti mezőn,¹⁵³ továbbá Mátyás király válasza a császári küldöttek beszédére.¹⁵⁴ A responsio egyúttal retorikai alakzat (figura), mely a két példaként választott oratio-pár esetében hatott a válaszbeszédek egészére, s meghatározott funkcióba

¹⁵⁰ Orosz történelemfelfogásától távol állt például a 18. század közepén már kidolgozott módszertannal dolgozó, forrásokat gyűjtő és feldolgozó jezsuita történetírói iskola. Valószínűleg azért, mert elsődleges célja nem a történeti filológia és a történelemkritika művelése, hanem egy adott cél szolgálatába állított, irodalmiasított történelemközvetítés volt.

¹⁵¹ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 371–373.

¹⁵² OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 107–110; HAVAS, i. m. (105. jegyzet), VIII–X.

¹⁵³ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 419–424, 424–432.

¹⁵⁴ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 451–461, 461–466.

emelt egy-egy történelmi beszédet.¹⁵⁵ Egy további beszédnél felfigyelhetünk egy újabb, szintén funkcionális meghatározásra, az „oratio gratulatoria”-ra.¹⁵⁶

Az eredeti kontextusukból kiemelt oratiókkal Orosz elsősorban azért akart szórakoztatni és gyönyörködtetni, hogy a koncepciójához illő érzelmi állapotot idézzon elő olvasóiban. Ezért szólította fel a kötet leendő használóit a keretszövegekben arra, hogy gondolatban érezzék magukat színházban, legyenek mintegy a történelem régmúlt eseményeinek, kivételes szereplőinek „élő” közönsége. Az így előidézhető élmény – Orosz szerint – felkelti az olvasó figyelmét, s arra ösztönzi, hogy elolvassa az oratióhoz kapcsolt exegesis historicát, melynek segítségével értékelheti az egykori történelmi eseményt és „visszahelyezheti” a múltba. Ez az irányított viszonyulás a történelemhez sajátosan „felszabadította”, funkcionalizálta a műfajokat: a történelem egyrészt a világi beszéd alakját öltötte magára, másrészt a fiktív humanista oratio historica – az olvasói fantázia közbeiktatásával – a színpadi actio igényével lépett fel.

A színpadi cselekményként is felfogható és élvezhető oratiók¹⁵⁷ befogadásakor Orosz még egy további műfaji metamorfózist is elvárt, tudniillik hogy a befogadók igyekezzenek exemplumokként értelmezni a beszédeket.¹⁵⁸ A 18. században nem volt szokatlan az efféle írói elvárás. A középszintű iskolákat végzettek kivétel nélkül találkoztak az oktatásban a diákszínpaddal, többnyire szerepeltek is azon. A diákszínpadi bemutatók jelentős része olyan történelmi tárgyú előadás volt, melyekkel – mintegy exemplumként – az erényeket és a bűnöket jelenítették meg.¹⁵⁹ Így válhattak Orosz összeállítására révén a fiktív humanista oratiók olyan példázatokká, melyek alkalmasnak tűntek például a concordia eszméjének és a béke vágyának egyetemes terjesztésére.¹⁶⁰

Irodalomelméleti következtetések

A kötet tartalmának elsődleges megfogalmazói – Bonfini, Istvánffy – és annak „alkotó” felhasználója, Orosz Ferenc között feltűnően nagy az időbeli távolság. A kompendium háttérében meghúzódó humanista történetírói elmélet és a kora újkor történetiszemlélete, illetve a 18. században formálódó történelmi forráskutatás gyakorlata között ugyan csak igen jelentősek a különbségek.

¹⁵⁵ Vö. Cyprianus SOAREZ, *De Arte Rhetorica Libri Tres*, Hispali, Pescioni, 1569. Használt kiadás: *Praecepta rhetorices pro gymnasiis RR. PP. Societatis Jesu Regni Hungariae*, Leutschoviae, S. Brewer, (1675); használt példány: BEK, RMK II, 253, Liber III, caput XXX (119).

¹⁵⁶ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), 492–505.

¹⁵⁷ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), B6v.

¹⁵⁸ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), *Ad Lectorem*, B3r–B7v.

¹⁵⁹ KNAPP Éva, *Gabriel Dietenshamer: Judit (Patrona Hungariae in coelos Assumpta sub schemate Victricis, Triumphatricis Judith. Nagyszombat, 1649) = Barokk színház – barokk dráma*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Debrecen, Ethnica Alapítvány, 1997, 81–99; VARGA–PINTÉR, i. m.; KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században (Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez)*, Bp., Universitas Kiadó, 2003 (*Historia Litteraria*, 14), 159–185.

¹⁶⁰ OROSZ, *Orationes*, i. m. (71. jegyzet), *Ad Lectorem*.

A kötet összeállítását nagymértékben elősegítette, hogy Orosz ismerte és tudatosan használta a humanista történetírás elméletének meghatározó kategóriáit, s ezek nyomán állította saját elképzelése szolgálatába a magyar történetírás alapvető munkáit. Kérdéses, miért éppen a humanista Bonfini és az őt folytató poszthumanista Istvánffy örökségéhez nyúlt. Vajon egyedül e művek kiadásainak folyamatos sorozata, közkedveltsége és a magyar történelem közvetítésében kialakult tekintélyelv érvényesítése adta az alapvető ösztönzést? Mennyiben irányíthaták választását a humanista történetírói, irodalmi megfogalmazás jellegzetességei, így mindenekelőtt a 18. századi olvasók közvetlen megszólításának lehetősége, illetőleg az oratióknak mint irodalomelméleti és műfaji szempontból lezárt egységeknek az eredeti szövegkörnyezetből történő kiemelhetősége, s a szövegek írói célzatának átformalhatósága? Hogyan hatott Oroszra a 18. századi közepi Magyarország bel- és külpolitikai állapota, s mi ösztönözte a 15–16. században divatos, egykorúan azonban már avítnak számító, „szépirodalmiasított” történelemszemlélet aktualizálására?

A múlt ismerete és „tárgyi” elemeinek felhasználása a koronként változó irodalomelméleti gondolkodás egyik fontos összetevője. Ismeretes, hogy a „historia” folyamatosan jelen van az antik retorikában, s az irodalomelméleti gondolkodásban hosszú időn át a valóságosan megtörtént események elbeszélését fejezte ki. A historiának jelentős szerep jutott a különféle beszédek kidolgozási folyamatában, elsősorban az inventiónál. Az Auctor ad Herennium szerint a historia a valóságra vonatkozó hivatkozási elem, sohasem fiktív, tartalmi szempontból cselekmény értelmű, formálisan pedig nem deskriptív, hanem narratív. Retorikai megközelítésben a történelemmel kapcsolatos három formai kívánalom a rövidség (*brevitas*), az érthetőség (*diluciditas*) és a hasonlóság (*veri similitas*). A történelem retorikai értelemben olyan valóságosan megtörtént eseményt jelölt, mely a múltban történt meg a mindenkori jelenhez képest.¹⁶¹

A humanista történetírás jeles elméleti szerzői, köztük elsősorban Francesco Robortello, Francesco Patrizi és Giovanni Antonio Viperano, a korábbi évszázadokhoz képest jelentősen módosították a historia koncepcióját. A történelem definíciója a humanista irodalomelméletben alapvetően három tényező, az igazság (*veritas*), az elbeszélés (*narratio*), azaz a retorika és a hasznosság (*utilitas*) köré rendeződött, s ezek összekapcsoló elve az okosság (*prudentia*) volt.¹⁶² A történetírás humanista elmélete mindenekelőtt a hasznosság, az okosság, a memoria és az exemplum fogalmakkal közelíthető meg.¹⁶³ E felfogásban a történelmet elsődlegesen az emberi emlékezet határozza meg.¹⁶⁴ Az eddigi ismeretében nem tekinthető véletlennek, hogy ugyanezek a fogalmak folyamatosan megtalálhatók Orosz szótárában is.

¹⁶¹ „Historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota.” Joachim KNAPE, *Historia = Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Hrsg. Gert UEDING, III, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, 1996, 1406–1410, itt: 1406–1407.

¹⁶² Vö. Eckhard KESSLER, *Theoretiker humanistischer Geschichtsschreibung: Nachdruck exemplarischer Texte aus dem 16. Jahrhundert [...] mit einer Einleitung*, München, W. Fink Verlag, 1971, 44.

¹⁶³ KESSLER, *i. m.* (162. jegyzet), 7–47.

¹⁶⁴ KESSLER, *i. m.* (162. jegyzet), 27–28.

A humanista történetírás további fontos elméleti kategóriája a történelmi események értelmezése exemplumként. Az exemplum ebben a megközelítésben nem hasonlatot vagy hasonlóságot jelöl, hanem tapasztalatot és megtapasztalást hordoz; azaz a múlt a jelen előképe.¹⁶⁵ Ugyanezt a véleményt vallotta Orosz is, amikor folyamatosan elvárta olvasóitól, hogy kompendiumában hasznos példát és tanulságot leljenek a jövő alakításához. Orosz osztotta azt a humanista elképzelést is, amely szerint a történelem olyan emberi tapasztalat, melynek legfőbb kritériuma nem a valóság (igazság), hanem a hasznosság.¹⁶⁶

További fontos mozzanat Orosz szemléletében az a humanista elméletből ugyancsak jól ismert vélekedés, hogy a történelem minden olvasója szükségképpen új magyarázója (értelmezője) kell hogy legyen a múlt eseményeinek. E felfogás értelmében az ideális történész azonos az ideális olvasóval.¹⁶⁷ Orosz ezt az elméleti meglátást ültette át a gyakorlatba az exegesis historicák írásakor, s ugyanezt várta el olvasóitól a befogadási folyamatban.

Az eddigiek alapján arra következtethetnénk, hogy Orosz alaposan ismerte a humanista történetírás elméletét, s ez ösztönözte arra, hogy Bonfini és Istvánffy fiktív történeti oratóriára építse kompendiumát. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a humanista történetírás elmélete a 17–18. század irodalomelméletén keresztül, csupán áttételekkel hatott elképzeléseire. E folyamat legfőbb alapja a humanista történetírás elméletének hatása a kora újkori retorikák historia-szemléletére.

A nagyszombati jezsuita gimnáziumban Orosz Soares¹⁶⁸ retorikájából tanult. Így ismernie kellett Soares véleményét, mely szerint az elmúlt korok eseményei lehetőséget biztosítanak a dicsőítésre, s a történelem helye a retorikában – többek között – a dicsőítő locusokban van. Soares visszautal Ciceróra, amikor az amplificatio tárgyalásában a történelemre hivatkozik.¹⁶⁹ A múlt eseményei Soares rendszerében módot adnak a hazá (patria), a szülők (parentes) és a nagy elődök (majores) felemlegetésére. A hivatkozás a történelmet alakító személyiségek virtusára egyúttal a jövő megvilágítását szolgálja.¹⁷⁰ Mindezek az elméleti megfontolások lényegében egybehangzanak Orosz kötetének koncepciójával és célrendszerével, s ösztönzően hatottak annak elkészítésére.

Míg Petrus Ramus (Pierre de La Ramée), valamint tanítványa, Audomarus Talaeus (Omer Talon) és maga Cyprian Soares alig foglalkozott a historia retorikán belüli elhelyezésével, David Chytraeus Magyarországon is gyakran forgatott *Rhetoricájában*

¹⁶⁵ Vö. KESSLER, *i. m.* (162. jegyzet), 40–43.

¹⁶⁶ „Quid sit Historia [...] Res gestas prudenter et ornate explicare, quod est historiam scribere, non minus difficile, et arduum opus est historico, quam utile, iucundumque lectori.” Giovanni Antonio VIPERANO, *De scribenda historica liber*, Antverpiae, Ch. Plantin, 1569, A5r; KESSLER, *i. m.* (162. jegyzet), 26–30.

¹⁶⁷ *De legenda Historia*, Cap. XVII. VIPERANO, *i. m.* (166. jegyzet), 67–69; vö. KESSLER, *i. m.* (162. jegyzet), 45; lásd még Giovanni Antonio VIPERANO, *De componenda oratione*, Antverpiae, 1581; használt példány: BEK, Ha 1775 (= Ant. 5207).

¹⁶⁸ SOAREZ, *i. m.* (155. jegyzet).

¹⁶⁹ „Historia vero, testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis...” SOAREZ, *i. m.* (155. jegyzet), Liber I, caput XXXIV (29–30).

¹⁷⁰ Vö. SOAREZ, *i. m.* (155. jegyzet), Liber I, caput XLIII (37–38).

(1593) az elsők között fogalmazta meg a történelem új szónoklattani koncepcióját.¹⁷¹ Chytraeus a *genus demonstrativum* tárgyalásakor a személyek dicséretének keretében taglalja a *historia* két nézőpontját, a *rest* (tárgy) és az *oratiót* (megszövegezés).¹⁷² A történelmi tárgy feldolgozását nyolc *locus* révén ajánlja, míg a megszövegezésnél elkülönítendőnek ítéli a történetírói feladatot (*narratio*) és a történelem beszédekben (*concio*) történő megjelenítését. Ez a szétválasztás nyomatékosan utal a körülményre, hogy a történelem beszédekben való megjelenítése nem lehet azonos a voltaképpeni történetírással.

Gerhard Johann Vossius a *Commentarium Rhetoricorum sive oratoriarum institutionum libri sex* (1. kiadás 1606) és a *Rhetorices contractae* (1. kiadás 1621) című munkáiban tovább árnyalta a történelem retorikai megközelítését. Az *elocutio* tanán belül négy prózastílust különített el: „*Elocutio alia philosophica est, alia oratoria, alia historica, alia poetica*”.¹⁷³ A *Commentarium Rhetoricorum*-ban megkülönböztette továbbá a tényszerű *narratio historica*t és a fiktív *narratio dramatica*t. Kifejtette, hogy az oratornak nem kell szükségszerűen igazodnia a történelmi igazsághoz, de a hallgatói érdeklődés felkeltéséhez és a meggyőzéshez szükséges, hogy a beszédben megjelenjenek a „quasi facti” („*narratio quasi facti*”) történelmi események.¹⁷⁴ Vossius ez utóbbi meglátása egybehangzik a humanista történetírás elméletének korábban részletezett fikciós szemléletével.¹⁷⁵

A humanista és a kora újkori *oratio historica* Orosz Ferenc kompendiumában a már bemutatott sajátos célrendszer szolgálatába állított, funkcionális beszédfajtvá vált. Ez a „beszéd-metamorfózis” egykorúan jól ismert jelenség volt. Gottsched megemlíti például, hogy a funkciók tekintetében elkülöníthető „*Redegattungen*” száma nagyon sok. Ismeretes az is, hogy a funkcionális beszédfajta (*genera orationis*) elkülönítésének elmélete német területen a 16. századra nyúlik vissza.¹⁷⁶ Gottsched jól ismerte és leírta azt a történetírói fogást, miként adtak a régmúltbeli történészek híres emberek szájába kisebb-nagyobb beszédeket, s mi volt ezeknek a fiktív oratióknak a retorikai értéke.¹⁷⁷

¹⁷¹ David CHYTRAEUS, *Rhetorica*, Leipzig, 1593; használt példány: BEK, Fc 4395 (= Ant. 4586).

¹⁷² „De Historia, [...] In Historia duo sunt consideranda, Res et Oratio.” CHYTRAEUS, *i. m.* (171. jegyzet), fol. 130; KNAPE, *i. m.* (161. jegyzet), 1408–1409.

¹⁷³ Gerhard Johann VOSSIUS, *Rhetorices contractae...*, 1621; idézi KNAPE, *i. m.* (161. jegyzet), 1409; vö. UŐ, *Ars historica*, Lugduni, 1624; használt példány: BEK, Ad 4r 301.

¹⁷⁴ Gerhard Johann VOSSIUS, *Commentariorum Rhetoricorum sive oratoriarum institutionum libri sex*, Leiden, 1630, Pars I, 355; vö. III, 3, 1; használt példány: BEK, Ha 4r 71.

¹⁷⁵ Joachim KNAPE, *Poetik und Rhetorik in Deutschland 1300–1700*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2006, 6, 8, 57, 98–100; vö. UŐ, *i. m.* (161. jegyzet), 1409.

¹⁷⁶ Például Josua MAALER, *Die Teütsch spraach*, Zürich, 1561; Kaspar STIELER, *Das Teutschen Sprache...*, 1539–1541, 1691; Joachim KNAPE, *Redegattungen = Realexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, Hrsg. Jan-Dirk MÜLLER, III, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2003, 233–235. – A funkcionálisan elkülöníthető beszéd típusok egyik sajátos formája a mások nevében elmondott beszéd. Például „*Orationes nomine Civitatis Gedanensis ad Sereniss. Poloniae Reges habitae*”. Vincentius FABRICIUS (1612–1667), *Orationes Civiles...*, Francofurti et Lipsiae, Sumptibus J. A. Pleneri, 1685, 1–52. Használt példány: BEK, Ha 1256.

¹⁷⁷ „Wiewohl nun in den alten Geschichtsschreibern viele kleine Reden großer Männer vorkommen, die durch und durch seurig abgessasset worden: so ist es doch gewiß, daß eine ganze lange Rede, unmöglich in

Orosz Ferenc írói törekvése és a gyűjteményből kiolvasható irodalomelméleti felkészültsége egyaránt tanúsítja, hogy az alkotói tevékenység körülírására tudatosan használta a „collectio” (collector) és az „illustratio” (illustrator) kifejezéseket műve címében. Ezek a fogalmak klasszikus retorikai terminusok, melyek irodalomelméleti jelentésével Orosz teljesen tisztában volt, s feltételezte megértésüket olvasóinál. A collectio, az összegyűjtés, összeszedés, köznapi értelme mellett, a retorika szótárában valamilyen tartalom megismétlését jelenti. A kompendiumban ez elsősorban a jól kiválasztott oratiók sorozatának közlése révén valósult meg. Az „illustratio” retorikai tartalma az érzékletes megjelenítés, szemléltetés, mellyel az író „lefesti”, megvilágosító módon előadja mondanivalóját. Ez utóbbit a gyűjtemény szintén messzemenően megvalósította.

Az oratio műfaj tekintetében sem kérdőjelezhető meg Orosz elméleti tudatossága. Pontos tudnia kellett, hogy az oratio és az oratio historica alkalmas az intenzív, szuggesztív hatás gyakorlására, s a tudatosan érvényesített retorikai eszköztár révén jelentős mértékben hat az olvasó érzelmeire.¹⁷⁸

Összegzés

A humanista történetírói hagyomány és Orosz Ferenc írói koncepciójának találkozása a 18. század közepén történeti, irodalmi, műfaji és irodalomelméleti szempontból egyaránt sajátos, a magyarországi irodalmi hagyományban párja nélkül álló művet eredményezett. Orosz fő célja, hogy tudniillik politikai és jogi téren egyaránt használjon a „Patria”, a „Reipublica Hungarica” és a „Christiana Reipublica” ügyének, illetve tudósítson a történelmi igazságról („veritates Historicae informet”), mégpedig nemcsak Magyarországon, hanem a világ minden táján („nedum in Hungaria, sed in aliis quoque Orbis partibus”), annak ellenére megvalósulni látszik a gyűjteményben, hogy a napi politikai gyakorlatban a kötet hatása egyáltalán nem vált érzékelhetővé.¹⁷⁹

Orosz egyik megállapítása szerint a régiségről olvasni kellemes és lelki haszonnal jár.¹⁸⁰ Mint pálos szerzetes, messzemenően osztotta Istvánffy Miklós teocentrikus történelemszemléletét, s hiba lenne számon kérni rajta az európai történetírásban a 16–17. század fordulóján végbement szkeptikus hermeneutikai fordulat tanulságainak és az új történetírói módszereknek az ismeretét. A kompendium ugyanakkor méltán tekinthető Bonfini kellően még fel nem tárt, a 17. századon messze túlra mutató „folklorizálódási” folyamata 18. század közepi állomásának. A gyűjtemény összeállítója a tanítás mellett

dieser Schreibart allein verfasst werden kann. Sie ist viel zu heftig; als daß entweder der Redner, oder der Zuhörer eine solche Anstrengung des Gemüths so lange aushalten könnte. Eben daher muß vorher der Verstand der letztern, durch Vernunftschlüsse und Betrachtungen, in der gelassenen und sinnreichen Schreibart vorbereitet, und recht eingeleitet werden, diesen Sturm der Leidenschaften auszuhalten.” GOTTSCHED, *i. m.* (95. jegyzet), 267–268; vö. Uő, *Vorübungen der Beredsamkeit...*, Leipzig, B. Ch. Breitkopf und Sohn, 1764³. Használt példány: BEK, Ha 1021/coll. 2.

¹⁷⁸ Vö. 177. jegyzet.

¹⁷⁹ Vö. 65. jegyzet.

¹⁸⁰ HANAPES–OROSZ, *i. m.* (36. jegyzet), *A kegyes olvasóhoz*.

nem mondott le a gyönyörködtetésről, s fontosnak tartotta, hogy a magyar történelem jelentős személyiségei érzékletesen és hatásosan, Bonfini és Istvánffy veretes nyelvén, igényes és sokszor szenvedélyes stílusban szólaljanak meg. Nem tekinthető véletlennek, hogy a 18. század közepén az Európa és önmaga számára rebellisként megbélyegzett, büntudattal terhelt ország tudatosan eltorzított önszemléletét módosítani kívánó összeállítás mellőzte a magyarságot megosztó felekezeti, politikai és más problémákat. Ezzel szemben gyakran ismétlődnek a belső megbékélésre, az ellentéteken való felülemelkedésre ösztönző gondolatok.

Talán nem téves a megállapítás, hogy Orosz Ferenc szemében a költő Zrínyi Miklós nemcsak gyakorlati, politikai-történelmi szempontból, hanem a nemzettudat alakítását célzó irodalmi munkássága révén is messze kimagasló, követendő és követhető, aktuális példája lehet a 18. századi magyarságnak. Bár egyetlen adat sem szól arról, hogy Orosz olvasta volna Zrínyi valamelyik művét, történelem- és nemzetszemlélete mégis közös az övével. Bitskey Istvánt idézve, „Zrínyi eposzában [...] a *concordia Christiana* szellemében már a felekezeti identitástudaton felülemelkedő, szekularizált nemzettudat”¹⁸¹ tükröződik. Lényegében ugyanezt a szekularizált nemzettudatot vallotta vagy elevenítette fel – „servatis servandis” – Orosz is Mária Terézia abszolutisztikus uralkodásának egyik jelentős, Magyarország jövője szempontjából kétséges időszakában.

¹⁸¹ BITSKEY, *i. m.* (114. jegyzet), 49.